

ΧΡΗΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Β. ΠΑΠΠΑΣ

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ
ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΕΝΟΥ
(1903-1980)

Ο ΒΙΟΣ, Η ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΗ®

ΑΘΗΝΑ 2023

CRISTOS VASILAKIS

STEFANOS V. PAPPAS

THE FIRST HISTORIAN
OF THE MASSACRE SLAUGHTER
OF KOMMENO (1903-1980)

HIS LIFE, ACTION AND WORK,
THAT HE PRODUCED

GRIGORIS PUBLICATIONS®

ATHENS 2023

Το παρόν εκδόθηκε με δαπάνη του ιατρού χειρουργού μαιευτήρα
κ. Στέφανου Ι. Παππά, εγγονού του αείμνηστου Διδασκάλου
Στέφανου Β. Παππά.

Σχεδιασμός εξωφύλλου:

Γεώργιος Κουφός (E: gio_koyfos@yahoo.com – W: gkoufos.com)

Σελιδοποίηση:

Γιάννης Καρδαμίτσης (parisart@otenet.gr)

1^η έκδοση: Ιανουάριος 2023

ISBN 978-960-612-477-8

Copyright © 2022

Ιπποκράτους 43, 106 80 Αθήνα, τηλ. 210 3637016, fax: 210 3626646
[http: www.grigorisbooks.gr](http://www.grigorisbooks.gr) • e-mail: info@grigorisbooks.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή και μετάδοση, στο σύνολο ή εν μέρει, έστω και μίας σελίδας ή και περιληπτικά, κατά παράφραση ή διασκευή, του παρόντος βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, τηλεοπτικό, φωτοτυπικό, ηχογραφήσεως κ.τ.λ.) χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη (Ν. 2121/93, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για Δημόσιες Υπηρεσίες, Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια, Οργανισμούς κ.τ.λ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και επιβάλλονται κατά τον νόμο κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις (άρθρα 64-66).

«Τῷ σοφῷ διδασκάλῳ Στεφάνῳ Παππᾷ, ἀξίῳ παιδαγωγῷ τῆς νεότητος, γνώστη ἀκραιφνεῖ τῆς κλασσικῆς παιδείας, ἐραστή τῶν γνησίων ἐλληνικῶν ἐθίμων καί παραδόσεων, τόν ἐντίμου βιοτῆς διαγόμενον, ἱστοριοδίφην τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος καί ὑπερασπιστήν τῶν δικαίων αὐτῆς, εὐλαβῶς ἀνατίθηναι..»

Ο Στέφανος Παππάς γεννήθηκε στο ιστορικό Κομμένο της Άρτας το έτος 1903. Τα πρώτα του εγκύκλια μαθήματα διδάχθηκε στο δημοτικό σχολείο Κομμένου και στην συνέχεια φοίτησε στο ελληνικό σχολείο της Άρτας, αποφοίτησε δε από το Γυμνάσιο Άρτας το 1922. Στρατεύτηκε τον Οκτώβριο του ιδίου έτους, ως κληρωτός, ενώ υπηρέτησε σε διάφορες μάχιμες μονάδες των συνόρων του Έβρου μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1923. Τότε η Ελλάδα είχε εξέλθει από την μακρά περίοδο των βαλκανικών πολέμων και τώρα συγκλονιζόταν ολόκληρη από την καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού (Σεπτέμβριος του 1922) και την βίαιη μετακίνηση από τα παράλια της Ανατολίας ολόκληρων πληθυσμών στην νησιωτική Ελλάδα, στον Πειραιά, στην Αθήνα, στην Θεσσαλονίκη και αργότερα στο εσωτερικό της Θράκης. Ξεριζωμός, προσφυγιά, πόνος, πληγές που έμειναν ανοιχτές για αρκετές δεκαετίες και που σημάδεψαν την ιστορική και πολιτιστική σάρκα του ελληνισμού.

Απολύθηκε από το στράτευμα, δυνάμει ειδικής διαταγής, προς συνέχιση των σπουδών του και ενεγράφη τον Οκτώβριο του 1923 στην Φιλοσοφική Σχολή του

Πανεπιστημίου Αθηνών. Αφού αποπεράτωσε την φοίτησή του, έλαβε το πτυχίο του καθώς και πιστοποίηση (ενδεικτικών) επαγγελματικής παιδαγωγικής κατάρτισης τον Ιούνιο του 1928.

Τον Οκτώβριο του 1928 διορίσθηκε καθηγητής, σε ηλικία 25 ετών, στο ημιγυμνάσιο Βονίτσης, όπου υπηρέτησε μέχρι τον Απρίλιο του 1930, απ' όπου μετετέθη στο ημιγυμνάσιο Αστακού του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Τον Σεπτέμβριο του ιδίου έτους μετατέθηκε στο Γυμνάσιο της Πρέβεζας, στο οποίο δίδαξε μέχρι τον Ιούνιο του 1932. Στην συνέχεια επανήλθε και πάλι (Σεπτέμβριος του 1932) στην μέση εκπαιδευσεως σχολή της Άρτας, στην οποία υπηρέτησε μέχρι τον Οκτώβριο του 1942. Την περίοδο εκείνη, τον Οκτώβριο του 1942 τον συνέλαβαν οι Ιταλοί κατακτητές, μετά από ένα χρονογράφημά του που έφερε τον τίτλο «ο λύκος και το αρνί» στον «Ελεύθερο Λόγο» της Άρτας, ως συνεργαζόμενο συνωμοτικά με τις εθνικές ομάδες των ανταρτών του Ε.Δ.Ε.Σ. του στρατηγού Ναπολέοντος Ζέρβα. Ελευθερωθείς από τις ιταλικές φυλακές με τις ενέργειες του αείμνηστου Γυμνασιάρχου του Βουτσινά, ο οποίος υπηρετούσε ως διερμηνέας των Ιταλών, βοηθώντας όμως με όλες του τις δυνάμεις ανιδιοτελώς τους πατριώτες της Άρτας που είχαν διωχθεί από τους κατακτητές.

Τότε αναγκάσθηκε να εγκαταλείψει το παιδαγωγικό του έργο εξαιτίας των συνθηκών που επικρατούσαν και προσχώρησε στην αντιστασιακή οργάνωση του Ε.Δ.Ε.Σ., αναλαμβάνοντας εθνικό πεδίο δράσεως, κατόπιν διαταγής του γενικού αρχηγού Ναπολέοντα

Ζέρβα¹. Ο ίδιος έγραφε «Τον Ιανουάριο του 1943 εμυήθη ο γράφων στον Ε.Δ.Ε.Σ. από τον απεσταλμένο του Ζέρβα νεαρόν αξιωματικών Κων. Ιωάννου που εκόμισε σε αυτόν έγγραφο διαταγή του Αρχηγού, στον οποίο εδίνετο εντολή να οργανώσει επιτροπές εθνικού Αγώνος στην πεδιάδα Άρτης και να εκλέξη πρόσωπα ικανά για μύηση και ανάθεση της εντολής διαφωτιστού (σε αυτά). Με άλλη δε έγγραφο διαταγή του, τον Μάρτιο του 1943, ώριζε αυτόν γενικό διαφωτιστή της πεδιάδος και εντολοδόχον διορισμού ως διδασκάλου των αποφοίτων Γυμνασίων ή φοιτητών Ακαδημίας, για την πλήρωση κενών θέσεων επί πληρωμή υπό της διαχείρισεως των Ε.Ο.Ε.Α.-Ε.Δ.Ε.Σ. Άρτης, που ισοδυναμούσε προς μισή χρυσή λίρα μηνιαίως.

Τοιουτοτρόπως συνεκρότησε διαδοχικώς επιτροπές εθνικού αγώνος των οποίων, τα ονόματα με έγγραφο έκθεσή του, κοινοποιούσε στο Γενικό Αρχηγείο με τους συνδέσμους:

1). Στο Κομμένο Πρόεδρος, ο υποφαινόμενος, μέλη δε οι: Ανδρέας Ζορμπάς, διδάσκαλος, Σπύρος Γαλανός, Νικόλαος Κολιοκώτσης, διδάσκαλος, Δημήτριος Αποστόλου, φοιτητής Ακαδημίας Ιωαννίνων, Θεοφάνης Χαραλάμπους. Με ακάματο και δραστήρια ενεργητικότητα ειργάσθησαν για τον εθνικό φρονηματισμό και την οργάνωση στον Ε.Δ.Ε.Σ. των κατοίκων: 1) Ιωάννης

1. Ιδιόχειρο βιογραφικό σημείωμα Στεφάνου Β. Παππά, επίτιμου Γυμνασιάρχου, κατοίκου Κομμένου 51 Άρτης και Σπηλιωτοπούλου 2 (Γουδί) Αθηνών. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή, την κ^α Μαίρη Βλαχοπάνου, κόρη του αιμηνήστου Γυμνασιάρχη και συγγραφέα, για την ολόθερμη και ευγενική προσφορά της.

Σκάρας, τότε ανθυ/γός και ήδη Δήμαρχος Πρεβέζης, 2) Σεραφείμ Στασινός, ιερέυς, του οποίου το θάρρος και η εθνική πίστις εφλόγιζε τις καρδιές των συγχωριανών του, μη επιζών σήμερα, και 3) ο Ευστάθιος Παππάς, έφεδρος αξιωματικός, ο οποίος καταταγείς αντάρτης επολέμησεν θαραλέως κατά των γερμανών κατακτητών»².

Έτσι ο αείμνηστος Στέφανος Παππάς ανέλαβε στα νέα του καθήκοντα, την γενική οργανωτική και διαφωτιστική δραστηριότητα δέκα οκτώ (18) χωριών του κάμπου της Άρτας, με έδρα το Κομμένο και το Νεοχώρι. Εργάσθηκε με φανατισμό και πίστη στο εθνικό έργο, για την απελευθέρωση της πατρίδας από τους κατακτητές Ιταλούς και Γερμανούς στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Άρχισε να οργανώνει σε κάθε χωριό επιτροπές εθνικού αγώνα, μιλώντας με πνεύμα πατριωτικής διαφωτίσεως και νεανικού ενθουσιασμού, εκθέτοντας σε κίνδυνο την ζωή του έναντι των κατακτητών και ολόκληρης της οικογένειάς του.

Αλλά τα γεγονότα που θα μετέβαλλαν την προσωπική του ζωή και θα σημάδευαν την ευαίσθητη ψυχή του, ήταν η πραγματοποίηση μιας τραγωδίας που έμελλε να ζήσει και να αποτυπώσει ο ίδιος στα γραπτά του με το μελάνι του πόνου. Γράφει στο βιογραφικό του σημείωμα «την 16^{ην} Αυγούστου 1943, το ιστορικό Κομμένο, ιδιαίτερα μου πατρίς, εσφαγιάσθη αγριώς

2. Στεφάνου Β. Παππά Συντ/χου Γυμνασιάρχου, αγωνιστού Εθνικής Αντιστάσεως. «Η εθνική αντίστασις Ε.Ο.Ε.Α.-Ε.Δ.Ε.Σ. Άρτης 1941-1944 και η προσφορά του οργανωμένου αμάχου πληθυσμού εις τον αγώνα τούτον» Αθήναι 1970, σελ. 45-46.

υπό των NAZI γερμανών, θυσιασθέντων εις τον βωμόν της πατρίδος 317 ατόμων, αδιακρίτως φύλου και ηλικίας, διασωθέντων δε τριακοσίων δέκα διά φυγής εν μέσω βροχής πυρών, χειροβομβίδων, όλμων, μυδραλίων κλπ. Επυρπολήθησαν όλαι αι οικίαι του χωρίου, ως και η ιδική μου, μεταβληθέντος ούτω του χωρίου εις ένα απέραντον νεκροταφείον. Ευρισκόμενος και εγώ μεταξύ των αποπειραθέντων την έξοδον, μετά της γυναικός μου και δύο μικρών τέκνων, εσώθημεν ως εκ θαύματος με την βοήθειαν του Θεού.

Την αγρίαν σφαγήν του Κομμένου, διέταξε ο εις Ιωάννινα έχων την έδρα του, στρατηγός Λάνς, εις εκδίκησιν της ζωηράς κινήσεως των κατοίκων υπέρ της εθνικής οργανώσεως Ε.Ο.Ε.Α.-Ε.Δ.Ε.Σ. στρατηγού Ζέρβα»³. Συγκλονιστικός είναι ο λόγος του Στέφανου Παππά «Παντού (οι κάτοικοι) αντίκρυσαν σωρούς πτωμάτων, ερείπια, καπνούς και κάπου-κάπου ακόμη φλόγες, έφθασαν από πολλή ώρα στο ποτάμι κι εκεί οι χωριανοί πέρασαν με τη βάρκα στο απέναντι μέρος... Αρχίζει να νυκτώνη και τα λείψανα του Κομμένου περρίτρομα, νηστικά, διψασμένα ευρίσκοντο κρυμμένα μέσα σε λόχμες από θάμνους και σε καλύβες, που κατοικούσαν τον χειμώνα τα ζώα του Νεοχωρίου. Θυμάμαι τη νύκτα εκείνη κι ακόμη δονείται η καρδιά μου από αίσθημα πόνου και φρίκης»⁴. Δίνοντας μια εικόνα των κατοίκων που είχαν απομείνει την άλλη μέρα που επέ-

3. Βιογραφικό σημείωμα σελ. 2-3.

4. Του ιδίου «Η σφαγή του Κομμένου στη δίκη της Νυρεμβέργης» Δεύτερη έκδοση βελτιωμένη. Αθήναι 1976, σελ. 29-30.

στρεψαν στον τόπο της σφαγής γράφει «εκεί έβλεπες σκιές κινούμενες, ράκη ψυχικά, σωστά φαντάσματα. Έβλεπες μικρά παιδάκια, ορφανά πια, κατάχλωμα από φόβο και ταλαιπωρία και άκουγες τα βραχνά κλάματά τους που σου ράγιζαν την καρδιά. Έβλεπες γυναίκες κατακίτρινες και πνιγμένες στην Αυγουστιάτικη σκόνη του κάμπου να τραβούν τα ξέπλεγα μαλλιά τους, να ξεσχίζουν τα μαγουλά τους και να στηθοκοπιούνται με σπαρακτικά ξεφωνητά. Οι σκύλοι χορτασμένοι από σάρκες των νεκρών και με κατακόκκινα και μουντζουρωμένα τα στόματά τους από το μαύρο αίμα, κάθονταν απέναντι στα κατασπαραγμένα πτώματα και φύλαγαν τη λεία τους, εγαύγιζαν πότε πότε απειλητικά, αν κάποιος ήθελε να αρπάξει την λεία του άλλου που είχε πάρει για δικό του μερίδιο. Οι απαίσιοι φονείς απήλλαξαν από τον κόπο της ταφής πολλούς, γιατί έκαψαν ζωντανούς ή νεκρούς στις καμίνους των καιόμενων σπιτιών ουχί ολίγους και έτσι εχρειάζετο για αυτούς μόνον ένας μικρός λακίσκος, όπου έβαζαν την σωρό των απανθρακωμένων πτωμάτων και την τέφρα των νεκρών...εγέμισαν οι αυλές των σπιτιών, οι δρόμοι και τα περιβόλια του έρημου αυτού χωριού από πρόχειρους τάφους και πρόχειρους ξύλινους ή καλαμένιους σταυρούς, που θα συμβολίζουν εκεί αιώνια τον γολγοθά και την αθανασία. Στο χωριό δεν υπάρχει πλέον ψυχή ζώσα. Εκεί που τα βράδυα εγέμιζε η πλατεία από ανθρώπους που συζητούσαν έως πολύ αργά για την προκοπή της αγροτικής των εργασίας, τώρα υπάρχουν μόνο χαλάσματα και τάφοι και την ανθρω-

πινη φωνή αντικατέστησε το πένθιμο μονότονο λάλημα του γκιώνη και της κουκουβάγια»⁵.

Ο αείμνηστος Στέφανος Παππάς σε μια συνέντευξη που είχε δώσει στην Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. στα μέσα της δεκαετίας του 1970 περιέγραψε όσα αντίκρυσε και ο ίδιος μετά την σφαγή και παρομοίωσε τις γυναίκες του Κομμένου σαν την ηρωίδα μιας αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Ανέφερε συγκεκριμένα ότι όπως η Αντιγόνη του Σοφοκλή αφήφησε τον νόμο και την εξουσία του άρχοντα πατέρα της Οιδίποδα και θέλησε να υπακούσει στον άγραφο ηθικό νόμο και το εθιμικό δίκαιο που θεωρούσε ιεροσυλία και ύβρη την μη ταφή του νεκρού αδελφού της, κάνοντας σπονδή με κρασί και σκεπάζοντάς το με λίγο χώμα. Έτσι και οι γυναίκες του Κομμένου αφήφησαν τον κίνδυνο του εχθρού, θάβοντας πρόχειρα με το λιγοστό χώμα της αυγουστιάτικης γής τα αγαπημένα τους πρόσωπα, κάνοντας σπονδή με τα δάκρυά τους και τους γοερούς τους θρήνους.

Ο λιτός και άκρως ρεαλιστικός λόγος του Στέφανου Παππά, συγχλινίζει με την απλότητά του και τον συναισθηματισμό που εκπέμπει περιγράφοντας τις δοκιμασίες, τους πόνους της συμφοράς και της πείνας κατά το υπόλοιπο διάστημα του καλοκαιριού και προπαντός του σκληρού χειμώνα κατά την περίοδο του 1943-1944. Παρόλη την ξενιτειά και τις περιπέτειες που μπορεί να βιώσει ο άνθρωπος, μιλά ο ίδιος για μια δύναμη ψυχική και ηθική, για μια δύναμη αντοχής και πίστης σε ιδανικά και αξίες του ανθρωπισμού, της αλληλεγγύης και

5. Του ιδίου σελ. 31-34.

της εσωτερικής ελευθερίας, που δεν μπορεί να αφαιρέσει η ανθρώπινη αθλιότητα και κτηνωδία του πολέμου.

Γράφει ο ίδιος με συγκίνηση «Μοναδικούς συντρόφους την νύχτα (τα επιζήσαντα λείψανα του Κομμένου) είχαν τις αγριόπαπιες, τσακάλια και αλεπούδες, που πολλές φορές μάλιστα έφθαναν μέχρι τα στόμια των καλυβών τους και μόνον η φωνή τους έλειπε για να συνομιλήσουν με τα έρημα ανθρώπινα υδρόβια του Κομμένου. Πέρασα και εγώ πολλές βραδυές του Νοέμβρη και Δεκέμβρη με τα παιδιά μου και την γυναίκα μου σε μια καλυβίτσα και έζησα όλο το δράμα της ερημιάς, της πείνας και της υγρασίας, που όσο σκληρό και αν ήταν τότε, ήταν περισσότερο ωφέλιμο, γιατί μας έδωσε μια δύναμη ψυχική, μια δύναμη αντοχής και πίστεως μαζί. Ο χειμώνας ήταν βαρύς και αδυσώπητος και τα μέσα για την καταπολέμησή του ελλείπουν παντελώς, ούτε στέγη, ούτε ρούχα, ούτε τροφή, εκτός από ολίγο καλαμπόκι και ελάχιστα φασόλια ή αγριοχόρταρα που μάζευαν στα χωράφια όταν επέτρεπε ο καιρός. Τα μικρά παιδάκια ζαρωμένα από το κρύο τουρτούριζαν γύρω στις φωτιές, τα παγερά εκείνα βράδια, ενώ δίπλα γέροντες και γριές βογκούσαν κι έβηχαν απελπιστικά στριμωγμένοι μέσα σε ένα κομματάκι μάλλινο»⁶.

Έπειτα από ένα διάστημα αρκετών μηνών κατατάσσεται και πάλι στο αντάρτικο απ' όπου απολύεται μετά από τρία χρόνια επανερχόμενος στην διδασκαλία που τόσο αγάπησε. «Περιπλανηθείς μετά της οικογενείας μου επί έξι μήνας εις την ύπαιθρον και ζων

6. Του ιδίου σελ. 34-35.

τρωγλοδύτικη ζωή, όπως όλα τα διασωθέντα λείψανα του Κομμένου, εις ξυλοπλέκτους και αχυροσκεπεείς καλύβας, κατετάγην τον Μάιον του 1944 ως ένοπλος αντάρτης εις την Ι Ταξιαρχία ανταρτών προσφέρων κατόπιν σχετικής διαταγής, διαφωτιστικήν υπηρεσίαν εις επιτροπάς εθνικού αγώνος που κατέφθانون εκεί. Απελύθην εκ των Ε.Ο.Ε.Α.-Ε.Δ.Ε.Σ. τον Φεβρουάριον του 1947 εις Κέρκυραν και επέστρεψα εις Άρταν την 28^{ην} Μαρτίου του ιδίου έτους. Ανέλαβον πάλι τα εκπαιδευτικά μου καθήκοντα εις το Α΄ Γυμνάσιον αρρένων Άρτης»⁷. Από εκεί θα μετατεθεί στην Αμφιλοχία και μετά θα ξαναεπιστρέψει στην Άρτα στο Γυμνάσιο θηλέων, όπου με προσωπικούς κόπους και εράνους θα το καταστήσει άξιο της αποστολής του ίδρυμα. «Το έτος 1947 κατά Δεκέμβριο μήνα προήχθην εις Γυμνασιάρχην του Γυμνασίου Αμφιλοχίας όπερ διήυθυνον επί τετράμηνον, αποσπασθείς κατόπιν εις το Γυμνάσιον θηλέων Άρτης, το οποίον διήυθυνον μέχρι και του 1955 όπερ υπεχρεώθην εκ των πραγμάτων, διότι ήτο γυμνόν παντελώς, με εράνους και άλλους τρόπους εξευρέσεως πόρων να εξοπλίσω τούτο διά θρανίων, εποπτικών μέσων διδασκαλίας, ιστορικών και φυσικών χαρτών και εικόνων, βιβλιοθηκών διά μαθητάς και του γραφείου καθηγητών και να το καταστήσω άξιον της αποστολής του ίδρυμα. Η δραστηριότης μου αύτη προκάλεσε το ενδιαφέρον του Γενικού Επιθεωρητού και με ετίμησε δι' απονομής «άκρας ευαρεσκείας». Ενώ «κατά μήνα Σεπτέμβριον του 1955 μετετέθην εις το Α΄ Γυμνάσιον

7. Βιογραφικό σημείωμα σελ. 3-4.

αρρένων Άρτης, όπερ διήυθυνον μέχρι του 1961, ότε και τον Οκτώβριον του ιδίου έτους απεχώρησα εκ της εκπαιδευτικής μου υπηρεσίας⁸.

Άοκνες υπήρξαν οι προσπάθειές του για την πρώτη και τη δεύτερη επέτειο της σφαγής με εράνους, λεπτομερέστατες εκθέσεις που είχε κάνει από τον Ιανουάριο του 1944 και είχε αποστείλει σε στρατιωτικούς και πολιτευτές της εποχής εκείνης. Αφηγείται ο ίδιος για τον εορτασμό το Σεπτέμβριο του 1945 «εκεί μίλησα εγώ κι έδωσα μια παραστατική εικόνα της φρίκης και της καταστροφής. Το απλό κενοτάφιο καλύφθηκε με ένα σωρό από απέριττα στεφάνια, καμωμένα από αγριολούλουδα, γνώριμα στις ηρωικές μορφές του Κομμένου, που τα πότισαν με το άγιο αίμα τους για να 'ναι πάντα αιώνια στολίδια της ψυχής των, που σαν αγριολούλουδο πάντα αγνή θα προβάλλη στη μνήμη του ελληνισμού»⁹.

8. Όπ π. σελ. 4.

9. Η σφαγή του Κομμένου σελ 49.

«Ήρχισαν οι προετοιμασίαι διά την οργάνωσιν του εθνικού μνημοσύνου εις Κομμένο, επί τη δευτέρα επετείω της αγρίας σφαγής των κατοίκων του υπό των βαρβάρων γερμανών. Η εν Άρτη επιτροπή του μνημοσύνου κατηρτίσθη εκ των κ.κ. Ξενοφώντος Κοτσαρίδα, Δημάρχου Αρταίων ως προέδρου, Γεωργίου Καζαντζή τ. Δημάρχου Αρταίων ως Αντιπροέδρου, Στεφάνου Παππά καθηγητού ως Γενικού Γραμματέως, Χριστοδούλου Ρίζου Δικηγόρου, Ευριπίδη Καζαντζή Δικηγόρου, Δημητρίου Πρίντζου Ταγματάρχου, προέδρου της Εφορευτικής Επιτροπής του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων Άρτης, αντιπροέδρου Ιωάννου Παπαβασιλείου Διευθυντού της Εφημερίδας «Ελεύθερος Λόγος» Άρτης. Ετέρα επιτροπή κατηρτίσθη εις Κομμένο υπό της προεδρίας του καθηγητού κ.Στεφάνου Παππά, η οποία θα ευρίσκεται εις επαφήν με την εν Άρτη επιτρο-

Καρπός της όλης προσπάθειάς του να καταγράψει την ιστορία της βασανισμένης του πατρίδας είναι «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου, Άρτα 1946» όπου στο εξώφυλλο αναπαριστά σε σχέδιο μια μάνα με ξέπλεκα τα μαλλιά της και σηκωμένα τα χέρια της, στέκεται πάνω στο άψυχο σώμα του παιδιού της και που εκφράζει τον πόνο, την θλίψη, την οργή και την έκπληξη της για το θέαμα που αντικρύζει. Στο εσώφυλλο υπάρχει το δίστιχο του λαϊκού ποιητή Απ. Καραπάνου «Για την Πατρίδα όποιος χαθεί, ποτέ του δεν πεθαίνει». Σημειώνει στον πρόλογό του «επιχείρησα να εκδώσω το ολιγοσέλιδο αυτό βιβλίο με το υλικό που δημοσίευσα εις σειράν επτά άρθρων στο φύλλο του Εθνικού Συνδέσμου «Αμβρακία» με ό,τι άλλο γράφηκε και ειπώθηκε για την καταστροφή του Κομμένου με την πεποίθηση, ότι προσφέρω μια ιερή υπηρεσία στη μνήμη των ψυχών εκείνων που εμαρτύρησαν στον τόπο του Γολγοθά του Κομμένου, και ότι θα εξυπηρετήσω τον ιστορικό του μέλλοντος που θα αναλάβει ποτέ την συγγραφή της ιστορίας των δεινών του Ελληνισμού, στην περίοδο της τετραετούς πολυβασανισμένης σκλαβιάς»¹⁰. Σε αυτό αναφέρεται στα τραγικά γεγονότα της 16^{ης} Αυγούστου

πίν. Αμφότεροι θα επικοινωνούν με την εν Αθήναις τοιαύτην, ινα από κοινού καταρτισθή το πρόγραμμα μνημοσύνου, το οποίον θα λάβει εθνικόν χαρακτήρα και θα αποτελέσει ευλαβές προσκύνημα του έθνους και του λαού εις τον τόπον του φρικτού μαρτυρίου των 317 αθών κατοίκων του Κομμένου» Εβδομαδιαία πολιτική, κοινωνική και φιλολογική εφημερίς «Ελεύθερος Λόγος», έτος 13^{ον}, αρ. φύλλου 550, Τετάρτη 11 Ιουλίου 1945, σελ. 1.

10. Του ιδίου, «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου 1946» σελ. 5.

1943. Κατέγραψε όλα τα ονόματα των σφαγιασθέντων με κάθε λεπτομέρεια και αύξοντα αριθμό, ονοματεπώνυμο, πατρώνυμο, ηλικία, τόπο καταγωγής και πίνακα στατιστικής ηλικίας των θυμάτων καθώς και του ζωικού κεφαλαίου που εκλάπη και τον συνολικό αριθμό των σπιτιών που πυρπολήθηκαν. Ας αναλογιστούμε ότι την δύσκολη εκείνη περίοδο, η καταγραφή και η συλλογή ντοκουμέντων από τους διασωθέντες ήταν πολύ δύσκολο και επίπονο έργο που ανέλαβε ο αείμνηστος Γυμνασιάρχης, δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν και των ψυχικών τραυμάτων που βασάνιζαν εκείνη τη γενιά της κατοχής, για όλη της τη ζωή.

Στο τέλος του έργου παραθέτει την εμπνευσμένη και γεμάτη πατριωτισμό ομιλία του δικηγόρου Σωκράτη Κατσαδήμα, στο ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών το Νοέμβριο του 1944. Παραθέτουμε δύο παραγράφους από την αρχή της ομιλίας «Η πρώτη και συγκλονιστικότερη ελληνική τραγωδία που γράφηκε με αίμα ελληνικό από τους βάρβαρους γερμανούς και που έμεινε άγνωστη όχι μονάχα στον ξένο κόσμο αλλά και στον Ελληνικό λαό. Κομμένο-Καλάβρυτα-Δίστομο κλπ. Ανάμεσα στα θρυλικά αυτά ονόματα των τόπων αυτών των μαρτυριών, των καινούριων αυτών γολγοθάδων του Ελληνισμού και προπυργίων της λευτεριάς, που με σεβασμό, ευλάβεια και ευγνωμοσύνη και εθνική περηφάνια, θα προφέρονται από τις επερχόμενες γενιές της ηρωικής και ένδοξης φυλής μας, που έγραψε με το αίμα των θρυλικών παιδιών της σελίδες άφθαστης δόξας και μεγαλείου στην ιστορία της νεότερης Ελληνικής εποποιίας, ολότελα ξεχωριστή και εξέχουσα θέση

θα καταλάβη στην νεοελληνική και παγκόσμια ιστορία η τραγωδία των κατοίκων του χωριού Κομμένου.

Των νεομαρτύρων αυτών της λευτεριάς, που ολοκαύτωμα προσέφερε τη ζωή τους στον ιερό βωμό των αγώνων της σκλάβας πατρίδος για την απόκτηση του μεγαλύτερου αγαθού της ζωής, της λευτεριάς. Η τραγωδία του Κομμένου είναι η πρώτη και η πιο φρικτή τραγωδία του Ελληνικού πληθυσμού, και ξεπερνά σε αίμα και καταστροφές κάθε άλλη όμοια, που γράφανε οι βάρβαρες χιτλερικές ορδές κατά το διάστημα της τρίχρονης και πλέον μαύρης και βάρβαρης σκλαβιάς από όσες μέχρι τώρα γνώρισε ο ελληνισμός κατά την μακραίωνα ιστορίαν»¹¹. Σε άρθρο της εφημερίδας «Ελεύθερος Λόγος» που αναφερόταν στις εορτές της Ηπείρου και με τον τίτλο «Δικαιοσύνην ζητεί η Ελλάς» τον Σεπτέμβριο του 1945 γράφει «Την 9^{ην} και ημίσειαν πρωινήν ώραν της περασμένης Κυριακής προσήλθον ευλαβείς προσκυνηταί επίσημοι αντιπρόσωποι από όλα τα πεπολιτισμένα κράτη του κόσμου και ησθάνθησαν εκεί πλάι στους τάφους των σκοτωμένων του Κομμένου, ρίγη συγκινήσεως και τα δάκρυα της ψυχής των ησθάνθησαν να κυλάνε από τους οφθαλμούς των, την ώραν που ο αυτόπτης μάρτυς της τραγωδίας του Κομμένου καθηγητής κ.Στέφανος Παππάς εις μίαν χαρακτηριστικήν αληθώς ανατριχιαστικήν αφήγησιν, έδιδε ενώπιον όλου του κόσμου που αντιπροσωπεύετο εκεί επαρκώς, τας λεπτομερείας του γερμανικού εγκλήματος. Δικαιοσύνην εξήτησεν εν τέλει ο ομιλητής

11. Όπ. π. σελ. 70.

από τον πεπολιτισμένον κόσμον διά το Κομμένο. Αλλά δικαιοσύνην και διά την Ελλάδα. Διότι γνωρίζει όλη η ανθρωπότης, κάθε μέρος της Ελλάδος, έχει και από ένα Κομμένο»¹². Αλλά ο αείμνηστος εκείνος άνδρας δεν μένει μόνο σε όλα αυτά αλλά προσπαθεί με έρανον να πραγματοποιήσει μαζί με τους συγχωριανούς του το ιερό καθήκον της ανέγερσης μνημείου, που θα διαιωνίζει στις επερχόμενες γενιές την τραγωδία της γενεθλίου πατρίδας του. «Αι χήρες και τα ορφανά του Κομμένου προσέφερον εκ του υστερήματός των (sic) 3.500.000 δραχμάς (πληθωρικές την εποχή εκείνη) διά την ανέγερσιν ηρώου εις Κομμένο το οποίον θα αποτελή το εθνικό προσκύνημα των ελλήνων και θα συμβολίζη ανά τους αιώνας την τιμήν και την δόξαν της Ελλάδος. Θα είναι το σύμβολο που θα αντικατοπτρίζη τα ιδεώδη της φυλής μας και θα διδάσκη ότι οι υπέρ της ελευθερίας μας αγώνες είναι ιεροί και απαραβίαστοι, διότι θεμελιώνονται με ποταμούς αιμάτων. Το ηρώο παρηγγέλθη αντί 9.500.000 δρχ. και θα παραληφθή την 15^{ην} Ιουλίου, ώστε την 16^{ην} Αυγούστου 1946, ημέραν εορτασμού της 3^{ης} επετείου της σφαγής του Κομμένου, να γίνουν τα αποκαλυπτήριά του.

Όλην αυτήν της προσπάθεια καταβάλλει ο καθηγητής κ. Στέφανος Παππάς, ο οποίος και επικοινωνήσε με ηπειρώτας εις Αθήνας διά να συντρέξουν αυτόν εις το έργον του. Είναι καθήκον τιμής, ιδιαιτέρως ημών

12. Εφ. «Ελεύθερος Λόγος» έτος 13^{ον}, αρ. φύλλου 558, Παρασκευή 7 Σεπτεμβρίου 1945, σελ. 1.

των αρτινών, να προσφέρωμεν τον οβολόν μας προς ενίσχυσιν της ιεράς αυτής προσπάθειας.

Ο «Ελεύθερος Λόγος» ανοίγει σήμεραν στήλην εράνου τιμής και προσκαλεί όλους τους πατριώτας αρτινούς να μην απουσιάσουν από το προσκλητήριο της ιεράς αυτής εκστρατείας. Ο Δήμος Αρταίων εψήφισε κονδύλιον 500.000 δραχμών. Η ισραηλιτική κοινότης προσέφερε 100.000 δρχ»¹³. Συμβάλλει προσωπικά και ο ίδιος σε αυτή την προσπάθεια με τις εισπράξεις που παίρνει από τις πωλήσεις του βιβλίου του «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου».

Τα αποκαλυπτήρια γίνονται τον Αύγουστο του 1946 σε μια σεμνή τελετή, παρουσία των αρχών της πόλης και πολλών κατοίκων από διάφορα χωριά της Άρτας. Γράφει ο λογοτέχνης Μιχάλης Περάνθης σε μια ραδιοφωνική εκπομπή-ομιλία «Σήμερα το πρωί στο Κομμένο της Άρτας έγινε μια σεμνή τελετή. Αποκαλύφθηκε ο απέριττος τύμβος, που έστησεν εκεί η πληγωμένη ψυχή των επιζώντων, στη μνήμη όσων έπεσαν κάτω από το σίδερο και την ανανδρη βία των Ούννων. Οι κάτοικοί του, απομεινάρια ορφάνιας, λείψανα πένθους, γυμνοί από κάθε τι που συγκρατούσε άλλοτε τη ζωή τους, πλούσιοι μένουν σε αναμνήσεις και σεβασμό. Έκοφαν από το ψωμί τους για να στήσουν το ηρώο τους, που φέρει χαραγμένα τα ονόματα των 317 πατέρων και αδελφών. Έκοφαν από το ψωμί τους για να ανταποκριθούν στο χρέος της καρδιάς, το χρέος που έπρεπε να το νομίσει δικό του ολόκληρος ο λαός της Ελλάδος.

13. Εφ. «Ελεύθερος Λόγος» Σάββατο 29 Ιουνίου 1946, σελ. 2.

Χρέος που έπρεπε προπαντός να βαρύνει το κράτος. Αλλά είπαμε. Τον πόνο και τις πληγές μόνιμο κέρδος στο άθλημα της θυσίας, ο ηπειρώτης το κρατάει για τον εαυτό του. Ούτε να τα παζαρέψει ξέρει, κι ούτε το καταδέχεται. Και είτε κάποτε αναλογιστεί, είτε όχι, τη μεγάλη οφειλή της στην εύανδρο, τον ίδιο δρόμο θα πορεύεται η Ήπειρος. Οι δοκιμασίες της θα γίνουν ανάμνηση. Το δράμα της δίδαγμα. Και η παλιά της παράδοση, μόνιμο πεπρωμένο. Φτώχεια και υπερηφάνεια, μόχθος και στέρηση, πληγές και δάφνες, και πριν από όλα η πατρίδα και πάνω από όλα το χρέος και η μοίρα της βέβαιη η θυσία. Λίκνο των θρύλων, πηγή της εθνότητας, μητέρα της Ελληνικής ελευθερίας»¹⁴.

Συμβάλλει μαζί με τον Πρόεδρο της κοινότητας Κωνσταντίνο Παππά και μέλη Ιωάννη Ζορμπά, Χρήστο Κολιοκώση, Θωμά Κοντογιάννη καθώς και τον γραμματέα Νικόλαο Κολιοκώση και τον εφημέριο π. Σεραφείμ Στασινό στην λαμπρή και αίσια έκβαση της τελετής του μνημοσύνου.

Με συντονισμένες επίσης ενέργειες με το κοινοτικό συμβούλιο και μικρής επιτροπής, προς τα αρμόδια υπουργεία υγιεινής και εθνικής αποκαταστάσεως καθώς και προς τις αρχές της Άρτας, καταφέρνει να εγκρίνει σημαντικό ποσό για την δημιουργία του νέου συνοικισμού. Σε ένα άρθρο του με τίτλο «Το μαρτυρικό Κομμένο και ο νέος συνοικισμός του», παρακαλεί την κυβέρνηση για την υλοποίηση αυτής της προσπά-

14. Εφ. «Ελεύθερος Λόγος» Τετάρτη 6 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1-2.

θειας. «Τώρα όμως που στοργικά το κράτος έρχεται να του καταπραΰνη τον πόνο και να του απαλύνει την ζωήν του με την ανέγερση ενός πρωτοτύπου και ωραίου κατά το σχέδιο συννοικισμού, ζητάει με παράκληση κάτι: να μην του εκμεταλλευθούν την καλοσύνη του και να του υπαρπάσουν τα δικαιώματά του άλλοι, να του χορηγήσουν όλη την πίστωση που χρειάζεται για την ανοικοδόμηση με προοπτική στεγάσεως όλων των κατοίκων, γιατί όλοι όσοι επέζησαν είναι άστεγοι, να παρακολουθήσει την εργασία αυτή ο κρατικός έλεγχος, τίμια και άγρυπνα. Η κυβέρνηση και ο αρμόδιος υπουργός ας ευαρεστηθούν να το προσέξουν»¹⁵. Τελικά στα μέσα της δεκαετίας του 1950 κτίστηκαν και παραδόθηκαν 140 πέτρινα σπίτια. Σημειώνει στο βιογραφικό του «Το αρμόδιον υπουργείον ανήγειρε εκατόν τεσσαράκοντα (140) οικίσκους προς στέγασιν των δεινοπαθησάντων κατοίκων»¹⁶.

Στις αρχές Ιουλίου του 1947 κλήθηκε ως μάρτυρας κατηγορίας στο Διεθνές Δικαστήριο της Νυρεμβέργης. Το τηλεγράφημα το παραθέτει ο ίδιος στο άρθρο του «Ταξίδι στην Νυρεμβέργη». Έλεγε συγκεκριμένα «Κύριον Στέφανον Παππάν, καθηγητήν, Άρταν.

Άμα λήψει παρόντος ετοιμασθείτε και αναχωρήσετε.

Μεταβήτε Υπουργείον Εξωτερικών συνεννοηθείτε προκειμένου αναχωρήσετε εκείθεν μετ' άλλων ως μάρτυς κατηγορίας εναντίον υπευθύνων σφαγής Κομμένου και άλλων ηπειρωτικών εγκλημάτων, εις δίκην Διεθνούς

15. «Ελεύθερος Λόγος» Παρασκευή 12 Αυγούστου 1947, σελ. 1.

16. «Βιογραφικό σημείωμα», σελ 5.

Δικαστηρίου Νυρεμβέργης. Στοπ. Ευρίσκεσθε Νυρεμβέργην βραδύτερον μέχρις 6^{ης} Αυγούστου απαραιτήτως.

Εισαγγελεύς Αρείου Πάγου Ελλάδος, ως εκπρόσωπος ελληνικής δικαιοσύνης δικαστηρίου Νυρεμβέργης.
Δ. Κιουσόπουλος»¹⁷.

Στις 4 Αυγούστου του '47 συνεταξίδευσε αεροπορικώς με μια μικρή στρατιωτική νταχότα, με δύο εγγλέζους πιλότους και έναν ασυρματιστή, με άλλους μάρτυρες κατηγορίας, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο γενικός διευθυντής αστυνομίας Αθηνών Ν. Νέρης, ο διευθυντής της εφημερίδας «Εθνική Φλόγα» κ.Τριανταφυλλίδης, ο δήμαρχος Καλαβρύτων Τάκης Σπηλιωτόπουλος, ο μάρτυρας της σφαγής του Διστόμου Καραμερτζάνης και ο καθηγητής της νομικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννης Σιόντης.

Δεν κρύβει ο ίδιος την συγκίνησή του σε αυτό το ταξίδι που σκοπό έχει, όπως έλεγε, να ακουστεί η φωνή του δύστυχου Κομμένου και για να εκδικηθή την άγρια σφαγή των χωριανών του «Περάσαμε μεταξύ Λευκάδας και Πρέβεζας και τότε γύρισα το κεφάλι μου δεξιά, γιατί καθόμουν στην δεξιά θέση του αεροπλάνου και κοίταξα από το παράθυρο με αχόρταγη νοσταλγία σαν τους ξενιτεμένους που λείπουν χρόνια στην ξενιτειά, δάκρυσαν τα μάτια μου σαν κοίταξα πέρα μακριά στο βάθος του Αμβραχικού Κόλπου όπου αντίκρυσαν από κεί ψηλά στον ουρανό τον κάμπο της Άρτας, όπως τον είχα προσδιορίσει, χωρίς να μπορέσω

17. Στεφάνου Παππά «Φωνή πατρικής γης. Διηγήματα: λαογραφικά, αγροτικά, ηθογραφικά, πατριωτικά», Άρτα 1981, σελ. 112.

να διακρίνω τίποτε άλλο. Εκεί κάπου, έλεγα, θα είναι και το δύστυχο χωριό μου, ερευνώντας με το μάτι της φαντασίας μου στο κενό, να ιδώ κάπου εκεί την γυναίκα μου και τα παιδιά μου»¹⁸.

Τελικά μετά από πολλές περιπέτειες και μια διανυκτέρευση στην Ρώμη φθάνουν Νυρεμβέργη, μια ιστορική πόλη με υψηλή πνευματική και καλλιτεχνική παράδοση, που τότε βρισκόταν στα ερείπια μετά τον ανελέητο βομβαρδισμό των εγγλέζων.

Ο Στέφανος Παππάς θα καταθέσει στο διεθνές δικαστήριο στις 16 και 17 Αυγούστου 1947, όπου και παρέδωσε και αντίγραφο του βιβλίου του «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου». «Μετά είκοσι ημέρες διαμονής μας στην Νυρεμβέργη, ικανοποιημένοι γιατί ακούστηκε η φωνή της Ελλάδας ζητώντας εκδίκηση στο δικαστήριο, ετοιμαστήκαμε με υπερηφάνεια νικητού για την επιστροφή μας στην Ελλάδα»¹⁹. Στο τελευταίο ιδιόχειρο βιογραφικό του σημείωμα τονίζει «εις το Δικαστήριο της Νυρεμβέργης κατεθέσαμε συντριπτική διά τον κατηγορούμενο στρατηγόν ΛΑΝΖ τα διαδραματισθέντα κατά την ιστορικήν ημέραν της σφαγής του Κομμένου, 16^{ην} Αυγούστου 1943, όπως ακριβώς ιδίοις όμμασι είδον, διότι ευρέθην και εγώ εις το θυσιαστήριον της τραγικής εκείνης ημέρας και είχον άμεσον αντίληψιν των βανδαλισμών που διεπράχθησαν υπό του εχθρού»²⁰.

18. Όπ. π. σελ. 114.

19. Όπ. π. «Φωνή...» σελ 117.

20. Όπ. π. «Βιογραφικό...» σελ. 45.

Ο Στέφανος Παππάς μαζί με την σύζυγό του Ελένη Παππά (το γένος Δασκαλάκη από τον Πύργο της Ηλείας), που υπηρέτησε πολλά χρόνια ως δασκάλα του δημοτικού σχολείου, πρωτοστατούν με τοπικούς εράνους και επίπονες προσπάθειες από το 1953-1956 να ανεγείρουν νέο διδακτήριο κοντά στην πλατεία του χωριού. Το σχολείο αποκτά δική του στέγη, λειτουργεί ως μονοθέσιο με 80 και πλέον μαθητές, πρωί και απόγευμα²¹. «Συνέβαλον μετά της συζύγου μου, πρωτοστατούσης, διδασκαλίσσης τότε εις το χωρίον μου Κομμένον, εις την ανέγερσιν μονοθεσίου δημοτικού σχολείου διά τοπικών εράνων και μόνον τότε, ούτω οι μαθηταί εισήλθον εις ευπρεπές σχολείον, εγκαταλείψαντες σταύλον, όπου επί 4ετίαν εδιδάσκοντο»²².

«Στην δεκαετία του 1950 η Έρενγκαρντ Σράμ (Ehrendgard Schramm) πρώην βουλευτής της Κάτω Σαξονίας) ταξίδεψε ανά την Ελλάδα και προσπάθησε με αξιοθαύμαστο τρόπο και αυταπάρνηση, να επανορθώσει κάτι από το κακό που είχε υποστεί αυτή η καταταλαιπωρημένη χώρα. Ακούραστα συγκέντρωνε χρηματικές δωρεές και με όλες τις δυνάμεις της θέλησε να βρει μέσα, για να έρθουν ορφανά του πολέμου από τα φτωχά χωριά της Ελλάδας στη Γερμανία για σπουδές»²³.

21. «Το Δημοτικό μας σχολείο στην πορεία του χρόνου» Ο Σύλλογος Κομμωτών Αθήνας «Η 16^η Αυγούστου» Ημερολόγιο 2006, σελ. 4.

22. Βιογρ. σημ. σελ. 5.

23. Μάγερ Φ.Χ. «Η φρίκη του Κομμένου. Αφήγηση έρευνα για το ολοκαύτωμα του χωριού Κομμένο Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943» Αθήνα 1998, εκδ. Καλέντης, σελ. 122-123.

Διηγείται η ίδια στις σημειώσεις της που συνέγραψε την περίοδο 1975-1976. «Τον Ιούλιο του 1958 έφτασα με το αυτοκίνητο του Νομάρχη Άρτας σε ένα χωριό με το τρομερό όνομα «Κομμένο». Ίσως εδώ το όνομα να σήμαινε στην πραγματικότητα κάτι άλλο. Το πρωί αντάμωσα έναν ηλικιωμένο, ο οποίος μου διηγήθηκε πολλά, έτσι ώστε έφτασα προετοιμασμένη στον άτυχο αυτό τόπο. Παρ' όλα αυτά, τα όσα άκουσα και η γενική κατάσταση ήταν φρικτά. Όλα αυτά μου τα διηγήθηκε ο διευθυντής του Γυμνασίου της Άρτας, που κατάγεται από το Κομμένο και βρισκόταν εκεί για διακοπές. Καθόμασταν σε έναν μεγάλο κενό χώρο, που σιγά σιγά γέμιζε από άνδρες, οι οποίοι με κοίταζαν σκυθρωπά. Ήμουν ο πρώτος άνθρωπος από την Γερμανία που είχε έρθει εδώ»²⁴. Η κ.Σράμ φιλοξενήθηκε με αισθήματα αγάπης στην οικία του Στέφανου Παππά για δέκα περίπου ημέρες, έτσι ώστε να διαπιστώσει η ίδια με τα μάτια της την καταστροφή του χωριού και «προς συλλογήν στοιχείων αφορώντων τους βανδαλισμούς των κατακτητών γερμανών». Σε ερώτησή της για το τί είναι πιο απαραίτητο στο χωριό «της είπα πως μια αίθουσα σχολείου για να στεγασθούν οι μαθηταί που μαθαίνουν γράμματα σε σταύλο δίπλα με τα ζώα, θα ήταν η πιο κατάλληλη πράξη»²⁵. Μετά

24. EHRENGARD SCHRAMM «Μία γέφυρα προς την Ελλάδα. Συναντήσεις και εμπειρίες με επιζήσαντες των γερμανικών βιαιοπραγιών κατά τα έτη 1941-1944» Αθήνα 2004, εκδ. Ατραπός, σελ. 141.

25. Όπ. π. «Η σφαγή...», σελ. 156-157.

από έρανο που διενήργησε στη Γερμανία και πριν περάσουν δύο μήνες, έστειλε επιταγή 100.000 δραχμών στην Εθνική Τράπεζα Άρτας. Η αίθουσα διδασκαλίας ολοκληρώθηκε σε έξι μήνες και η δασκάλα Ελένη Παππά εντοίχισε στην μπροστινή όψη μαρμαρίνη πλάκα που έγραφε «Ανηγέρθη δαπάναις της φιλέλληνος Γερμανίδος Schramm το έτος 1959». Έγραφε η Σράμ στις σημειώσεις της «Με συνετό οικονομικό προγραμματισμό ο καινούργιος γνωστός μου (Στέφανος Παππάς) μπόρεσε μάλιστα να καλύψει και την επίπλωση του σχολείου. Μόνο για μια μπαταρία ρεύματος χαμηλής εντάσεως χρειάστηκε μια επιπλέον επιχορήγηση. Το χωριό δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα. Χρειάστηκε λοιπόν μια δική του πηγή ρεύματος και κάποιο διδακτικό υλικό»²⁶. Η γεννήτρια μαζί με κάποια σχολικά είδη για πειράματα φυσικής και ηλεκτρολογίας απεστάλησαν το 1960²⁷.

Έτσι εξαιτίας της εκπαιδευτικής, εθνικής και κοινωνικής του δράσεως, έτυχε δεκατεσσάρων ευαρεσκίων και επαίνων από τους προϋσταμένους γενικούς επιθεωρητές Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Νομαρχίας Άρτας. Υπηρέτησε επί επτά ολόκληρα χρόνια Πρόεδρος του Συνδέσμου Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, Πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού επί επταετία καθώς και αιρετός νομαρχιακός σύμβουλος για τέσσερα χρόνια.

Κυριότερα συγγραφικά του έργα είναι:

26. Βλπ. Μια γέφυρα..., σελ. 142, «Η φρίκη...», σελ. 123.

27. Βλπ. «Η σφαγή...», σελ. 157.

1).«Το ολοκαύτωμα του Κομμένου» Άρτα 1946, όπου σε αυτό εξιστορεί όλα τα συμβάντα που αφορούν τα τραγικά γεγονότα της 16^{ης} Αυγούστου 1943.

2).«Τα νέα Ψαρά. Δράμα σε δύο πράξεις εμπνευσμένο από την τραγική σφαγή του Κομμένου στις 16 Αυγούστου 1943», Αθήναι-Πάτραι 1948, εκδοτικός οίκος Χαρ. Καγιάφα. Κεντρικά πρόσωπα σε αυτή την ιστορία είναι ο Θεόδωρος Μάλλιος, ο Πρόεδρος της Κοινότητας Λάμπρος Ζορμπάς καθώς και ο ιερέας π. Σεραφείμ Στασινός. Το έργο παίχτηκε με μεγάλη επιτυχία σε πολλά σχολεία της Ηπείρου καθώς και της Αχαΐας όπου και διετέθηκαν χίλια τεύχη.

3).«Το φωτεινό εθνικό σύμβολο» Άρτα 1968, όπου αναφέρεται στους πολυετείς μόχθους και αγώνες του για την ίδρυση ανδριάντα του αρχηγού της εθνικής αντίστασης Ναπολέοντα Ζέρβα. Το βιβλίο κυκλοφόρησε την ημέρα εορτασμού των αποκαλυπτηρίων.

4).«Η Εθνική Αντίστασης Ε.Ο.Ε.Α.-Ε.Δ.Ε.Σ. 1941-1944 Νομού Άρτης και η προσφορά του οργανωμένου άμαχου πληθυσμού εις τον αγώνα τούτον» Αθήναι 1970, όπου καταγράφει την οργανωμένη αντίσταση του Ζέρβα καθώς και τον φόρο αίματος του άμαχου πληθυσμού.

5).«Η σφαγή του Κομμένου στη δίκη της Νυρεμβέργης». Δεύτερη έκδοση βελτιωμένη Αθήναι 1976 και Αγγλική έκδοση Stefanos Pappas philology Professor «The Kommeno massacre in Nuremberg trial in 1947. This edition was funded by Professor Christos Vasilakis» Athens 1997. Σε αυτό το σημαντικό έργο του περιλαμβάνει σχεδόν αυτούσιο το πρώτο βιβλίο του «Το ολο-

καύτωμα του Κομμένου» καθώς και την κατάθεση του Στέφανου Παππά στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης που αποτελεί το δεύτερο μέρος του πονήματός του.

6).«Φωνή πατρικής γής. Διηγήματα: λαογραφικά, αγροτικά, ηθογραφικά, πατριωτικά» Άρτα 1981. Πρόκειται για δεκαεπτά ενδιαφέροντα διηγήματα, τα περισσότερα αφηγηματικού χαρακτήρα που αναφέρονται στην ιδιαίτερη πατρίδα του, από τα νεανικά του χρόνια μέχρι και το ταξίδι του στην Νυρεμβέργη το 1947.

7).Διάφορα άρθρα του ή διηγήματα σε διάφορες εφημερίδες της Άρτας, όπως «Αμβρακία», «Ελευθέρος Λόγος» κλπ.

Σε όλα του τα έργα ο αείμνηστος δάσκαλος Στέφανος Παππάς δεν σταματά να δείχνει το αμέριστο ενδιαφέρον, την στοργή και την αγάπη του για την προκοπή και την πρόοδο της γενέθλιας γης του, το Κομμένο, τόπο μαρτυρίου, αίματος και δακρύων. Έζησε από κοντά την καταστροφή και την φρίκη της τραγωδίας για αυτό και την κατέγραψε με κάθε λεπτομέρεια, με ρεαλισμό, λιτότητα και ψυχικό σθένος που συγκλονίζει τον αναγνώστη. Με όλες του τις δυνάμεις αγωνίστηκε στην δίκη της Νυρεμβέργης να αποδείξει ότι στο Κομμένο συντελέστηκε ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα πολέμου κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι της σφαγής. Βοήθησε με την προσωπικότητά του στην δημιουργία ενός μνημείου που θα διαιωνίζει την ιστορία του τόπου στις επερχόμενες γενιές και που θα καθιστούσε το Κομμένο τόπο προσκυνήματος πανελλήνιας εμβέλειας. Προσπάθησε να συμβάλλει στην ανασυγκρότηση του χωριού

του και στην δημιουργία Δημοτικού Σχολείου. Ονειρεύθηκε την αναγέννηση του Κομμένου από την τέφρα του και την κοινωνική και πολιτιστική του πρόοδο, ώστε να είναι αντάξια της ιστορίας του για να πορεύεται ανά τους αιώνες έχοντας ως γνώμονα την ελευθερία, την δικαιοσύνη και την αγάπη.

Στα έργα του και κυρίως στα διηγήματά του, εμπνέει ένα ήθος και μια ευγένεια ψυχής που τείνουν να εκλείψουν από το καθημερινό μας λεξιλόγιο. «Η πρώτη επαφή με την λέξη του συγγραφέα, η πρώτη περπατησιά μαζί του, αποκρυπτογραφεί όλη την προσωπικότητά του, δείχνει διάφανο τον συναισθηματικό και ψυχικό του κόσμο. Βλέπεις έναν άνθρωπο που δονείται από την νοσταλγία της απλοϊκής ζωής του χωριού των παιδικών του χρόνων»²⁸. Στις δοκιμασίες της ζωής, στην φτώχεια και στον πόνο, στην αλλοτρίωση των νέων, σε κάθε τι που συμβάλλει στην απαξίωση του νοήματος της ζωής, χρειάζεται αντίσταση ψυχική ενάντια στο ρεύμα. «κράτα γερά, το προστάζει η συνείδησή του, κράτα όρθιος μέσα στο τυφλό ρεύμα της μανιασμένης θάλασσας και παλαίει και παλαίει»²⁹. Ο ίδιος ο συγγραφέας, μας καλεί σε ένα ήθος ζωής, σε μια επιστροφή στις ρίζες της ελληνικής ιστορίας, στα ιδανικά της πίστης και στην γνήσια παράδοση του χω-

28. Πρόλογος Δημητρίου Σύγκελου στο «Φωνή πατρικής γης» σελ. 7.

29. Στεφάνου Παππά «Το αστεράκι της γης, επίκαιρο ηθογραφικό διήγημα» «Ελεύθερος λόγος» εβδομαδιαία πολιτική, κοινωνική και φιλολογική εφημερίς, έτος 11^ο, αρ. φύλλου 462, Άρτα Παρασκευή 31 Οκτωβρίου 1941, σελ. 2.

ριού. «Η βαθειά θρησκευτικότητα, ο σεβασμός προς τους μεγαλύτερους, η γνήσια αγάπη προς τον συνάνθρωπο, η λατρεία του ελληνικού τοπίου, όλες οι αρχές του ελληνικού και χριστιανικού ανθρωπισμού, συναιρούνται στο έργο του. Δεν ανήκει ούτε στους συντηρόπληκτους, ούτε στους προοδόπληκτους. Αντιμάχεται κάθε τι που έρχεται να αλλοιώσει τις ωραίες ελληνικές παραδόσεις και να αλλάξει τα ήθη μας... Και όπως αναφέρει στους φιλόστοργους ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης «Άγαθοποιός καί ὄχι κακοποιός, ἐργάτης καί ὄχι κηφήν, χριστιανός, ὄχι ἀπάνθρωπος». Ο πατριωτισμός που διαχέει όλα τα διηγήματα και τα έργα του συμπορεύεται με τον ανθρωπισμό. Ήταν πατριώτης γιατί ήταν άνθρωπος και συμπεριφέρθηκε σε όλη του την πολιτεία ανθρωπινά. Αυτός ο ανθρωπισμός είναι διάχυτος χωρίς περιορισμό. Η παιδαγωγική του δύναμη βρίσκεται στο ότι τα καθήκοντα προς τον εαυτό μας, την οικογένεια και την πατρίδα δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Τις δραστηριότητες αυτού του κόσμου, μέσα σε μια συγκεκριμένη εποχή διασώζει ο συγγραφέας. Μια καθημερινή ποίηση ζωής που μας πιστοποιεί τι κάνει ένας λαός σαν ξανασαίνει από την βιοπάλη, σαν ξεκληρίζεται από τους κατακτητές και σαν ξανανιώνει. Ο κόσμος του χωριού είναι το πλατύφυλλο δέντρο που κάθισε απάνω στον συγγραφέα για να τον κάνει πρότυπο πατριδολατρείας»³⁰.

Ο ίδιος πίστευε πως μόνο μια κάθαρση ψυχική και πνευματική, λύτρωση από τα δεσμά της ύλης, θα έσω-

30. Βλπ Σύγγελου σελ. 7-8.

ζαν τον άνθρωπο. «Μην λατρεύετε την ύλη, αυτή δεν πρέπει να είναι τα ιδανικά της ζωής του ανθρώπου, γιατί τότε χάνονται και οικογένειες και πολιτείες και ιερά και ιστορία, μα πρέπει να 'ναι μόνο το μέσο για να ζει ο άνθρωπος, μόνο αυτή τη θέση πρέπει να παίρνει ανάμεσα στη ζωή του ανθρώπου, το μέσο για μια ζωή συννηθισμένη, απέριττη και απλή... Μη διαφθείρετε λοιπόν τα ήθη σας με το χρήμα, αγαπητοί μου, κρατήσατε καλά την ιστορία και την παράδοσή σας, γιατί ημείς οι χωρικοί είμεθα πάντα τα υγιέστερα στοιχεία της κοινωνίας, ημείς πρώτοι παντού, ημείς καλούμεθα να σηκώνουμε γκρεμισμένα χαλάσματα της πολιτείας και ημείς είμεθα η ζωή πάντοτε και πιο πολύ σήμερα στη δυστυχία του αστού. Μακριά από το προσκύνημα της ύλης, από τον σνομπισμό, τον αρριβισμό, αν θέλετε να έχετε πάντα εσείς την παράδοση την ελληνική, τη γνήσια ελληνική»³¹.

Ο αείμνηστος δάσκαλος αγάπησε με πάθος τον τόπο του και τον αναπολούσε στα γραπτά του όταν διέμενε στην Αθήνα για πολλά χρόνια. Πολύ επιτυχημένα και εύστοχα ο έγκριτος φιλόλογος Δημήτρης Σύγκελος γράφει «Ο κόσμος του Κομμένου φαντάζει ένα προσκύνημα και ο αναγνώστης ένας ταπεινός οδοιπόρος. Περνάς από αυτό τον κόσμο και γεμίζεις άρωμα αθωότητας. Βυθίζεσαι σε ένα ποτάμι ομορφιάς της ζωής ενός λαού που τραγουδάει, χαίρεται, κλαίει, θρησκειύεται, χειροτεχνεί, τρώει, πανηγυρίζει και δημιουργεί»³².

31. Όρα «Το αστεράκι...» σελ. 2.

32. Βλπ Σύγκελου σελ. 8.

Στην σημερινή εποχή της αποδόμησης των αξιών του τεχνολογικού μεσσιανισμού, του διαδικτυακού ντετερμινισμού και εθισμού, πάντοτε παραμένουν εύστοχες οι παρακαταθήκες του αείμνηστου Στέφανου Παππά και αξεθώριαστη η προσφορά του στην ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων και στην συμβολή του στην τοπική ιστορία του Κομμένου. Για αυτό και σκοπός αυτής της μελέτης ήταν να αναδείξει την πολυσχιδή προσωπικότητά του, την κοινωνική, ιστορική και συγγραφική του προσφορά, και να διασώσει με σεβασμό την μνήμη του που είναι αλήθεια ότι τείνει να ξεχαστεί και να τεθεί στο περιθώριο, σαν ένας κρυμμένος θησαυρός που δεν γνωρίζει κανείς την αξία του. Στις ημέρες μας που παρατηρείται η μεγαλύτερη ανθρωπολογική αλλοίωση από την περίοδο του Διαφωτισμού πολλά πράγματα άλλαξαν, αλλοιώθηκαν ή προόδευσαν, κάθε χρονική περίοδος έχει τα θετικά και τα αρνητικά της αλλά πάντοτε αυτό που μένει ως σταθερή αξία είναι η αναζήτηση της αυτογνωσίας και του νοήματος της ύπαρξής μας.

Η τεχνική πρόοδος του σημερινού ανθρώπου γράφει ο μεγάλος φιλόσοφος Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, με τα καταπληκτικά της αποτελέσματα και τις ποικίλες εφαρμογές της, αιχμαλωτίζει σφόδρα την προσοχή του ανθρώπου εις τον ενεστώτα χρόνον και συμπιέζει την ιστορικήν μνήμην εις τα απωθημένα έγκατα της ασυνειδήτου αυτού υπάρεξέως του, απολυτοποιώντας την υλικήν του υπόστασιν και αλλοιώνοντας την ιστορικήν του αναζήτησιν. Χρέος της ιστορικής επιστήμης εστί η συμβουλή της εις την κατανόησιν των ιστορικών γεγονότων και των μεγάλων προσωπικοτήτων, να

ανασυντάξει το παρελθόν μέσα από τον συγχρονισμό παροντοποιήσις του χρόνου, έτσι ώστε να διακρατήσει εις εγγήγορσιν την συνείδησην του ανθρώπου. Χωρίς αυτήν την ενάργειαν, τα διδάγματα και την σοφίαν, που αποκομίζει η εις βάθος ερεύνησις των γεγονότων, κινδυνεύει ο σημερινός άνθρωπος να καταρρεύσει ως ιστορική προσωπικότης, μέσα εις το βαρυτικόν πεδίον των μεγάλων κινδύνων που επιφέρει η επιστημονική εξέλιξις και η τεχνολογική πρόοδος, να αφανισθεί από μεγαλειώδες δημιούργημα κάτω από την απολυτοποίησιν των συγρόνων επιτευγμάτων του και της ανικανοποίητης απληστίας του. (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, «Η Φιλοσοφική θεώρησις της εποχής μας», έκδοσις Β', Αθήναι 1963, σ.σ. 13-15, 29-30).

Μπορεί κανείς όχι όσον αφορά την προσωπικότητα του αείμνηστου δασκάλου, αλλά με τις ιδέες του όπως αυτές εκφράζονται στα έργα του να μην συμφωνεί, να έχει τις αντιρρήσεις ή τις δικές του απόψεις, αρκεί να είναι καλοπροαίρετες και τεκμηριωμένες λ.χ. στο ότι ο Στρατηγός Λάντς τελικά δεν υπήρξε υπεύθυνος για την σφαγή του Κομμένου. Ο γερμανός στρατηγός ήταν ένας πιστός καθολικός με ευρύτητα παιδείας, αρνήθηκε να γίνει μέλος του ναζιστικού κόμματος και όταν κατάλαβε ότι ο Χίτλερ ήταν εγκληματίας, οργάνωσε με άλλους αξιωματικούς την σύλληψη και την δολοφονία του, που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε γιατί το ταξίδι του Φύρερ στη Ρωσία αναβλήθηκε³³. Στο δικαστήριο

33. Βλ. Μάγερ «Η φρίκη του Κομμένου» σελ. 17-18 & 22-23, Νάιττζελ Κλάιβ «Εμπειρία στην Ελλάδα (1943-1948)» εκδ. Ελλην-

της Νυρεμβέργης καταδικάστηκε για άλλα εγκλήματα του, από το αμερικάνικο στρατοδικείο και υπηρέτησε την ποινή του για λίγα χρόνια στην φυλακή του Λάντσμπεργκ όπου και συνέγραψε το 1950 το πολεμικό ημερολόγιό του.

Όλα αυτά όμως δεν μπορούν να μειώσουν στο ελάχιστο την σημαντική του προσφορά και την όλη προσπάθειά του που είναι αναντικατάστατες και διαχρονικές. Αυτά τονίζει και ο ίδιος στα έργα του με βαρύνουσα ιστορική σημασία. «Ο ιστορικός του μέλλοντος, όταν ποτέ επιχειρήσει να γράψει την ιστορία των βαςάνων και των καταστροφών του Ελληνισμού, στα χρόνια της νεότερης σκλαβιάς, θα βρει όλη την ιστορική αλήθεια ως προς της τραγική καταστροφή του Κομμένου σε αυτό το χρονικό, γιατί ο γράφων είναι από τα διασωθέντα λείψανα του Κομμένου και είδε πολλές σκηνές φρίκης, άλλες δε συγκέντρωσε από διηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων που διεσώθησαν ως εκ θαύματος από τον θάνατο, λιπόθυμοι ή τραυματισμένοι μέσα σε σωρούς πτωμάτων ή κρυμμένοι σε γεμάτα από αγριόχορτα χαντάκια»³⁴. Στο λόγο που εκφώνησε κατά την δεύτερη επέτειο της σφαγής, οραματίστηκε τις ψυχές των νεκρών να παρελαύνουν ενώπιόν του με εθνική υπερηφάνεια, αφού πρώτα μίλησε για την δικαίωση

νοεκδοτική, Αθήνα 1985, σελ. 64-65 & C. Burdick, Hubert Lanz, General der Gebirgstruppe 1896-1982, Oshabruck 1988.

Heinz Richter, General Lanz, Napoleo Zervas und die verbindungs-offiziere, Militargeschichtliche Mitteilungen, 1/1989.

34. Όπ. π. «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου», σελ. 8 & «Η σφαγή του Κομμένου στη δίκη της Νυρεμβέργης» σελ. 17.

της Ελλάδος και την παραδειγματική τιμωρία των δολοφόνων. «Οραματίζομαι μεγάλοι μου νεκροί, αυτή την στιγμή τις ψυχές Σας να παρελαύνουν ενώπιόν μας, η μία κατόπιν της άλλης, με εθνική υπερηφάνια για την πρέπουσα τιμή που Σας περιποιεί σήμερα η τρισένδοξη μητέρα μας Ελλάδα. Οραματίζομαι έναν υπέρλαμπρο παράδεισο όπου κατέχετε και Σεις μια περίλαμπρη θέση και Σας ακούω να ψάλλετε με θεϊκή αρμονία τον αθάνατο το ποιητού μας στίχο: “Για την πατρίδα όποιος χαθεί, ποτέ του δεν πεθαίνει”»³⁵.

Ο σωματότυπός του ήταν υψηλός, ευθυτενής, με εκφραστικό πρόσωπο, με επιμήκη ρίνα και μεγάλους οφθαλμούς. Ενδυματολογικά φορούσε πάντοτε κοστούμι με μέλανα υποδήματα και ρεπούμπλικα. Σοβαρός, ολιγόλογος, με αργό βάδισμα και συντονισμένες κινήσεις των μελών, με καλλιέπεια εκφραστική και λόγο γεμάτο συναίσθημα και λυρισμό. Παρέμεναν ανεξίτηλοι οι λόγοι του σε επετείους, εορταστικές εκδηλώσεις, ιδιαίτερα στην πατρίδα του όταν εκφωνούσε τους πανηγυρικούς της 16^{ης} Αυγούστου, όπου συγκινούσε τα πλήθη και τους κατοίκους πλημμυρίζοντας οι οφθαλμοί τους δάκρυα. Ως φιλόλογος διδάσκαλος εκπαιδευτικός και κατόπιν ως διευθυντής του 1^{ου} Γυμνασίου αρρένων Άρτας, διακρινόταν για την διδακτική του ικανότητα, την αναλυτική του σκέψη, την γνώση των αρχαίων κειμένων, τόσο των τραγωδιών των αρχαίων επικών ποιητών, όσο και της ομηρικής διαλέκτου. Μειλίχιος, καταδεκτικός, προσηγής στους συναδέλφους, επιεικής με

35. Όπ. π. σελ. 68.

κατανόηση στα προβλήματα και στα μικροπαραπτώματα των μαθητών, με παιδαγωγική επάρκεια και διδακτική εμπειρία αλλά με αυστηρότητα και διοικητικό κύρος σε παραπτώματα των παιδιών που δεν σέβονταν τους διδάσκοντες και εξέθεταν το κύρος, το έργο και την υστεροφημία του Γυμνασίου.

Υπήρξε ένα σύγχρονο και επίκαιρο ηρωικό πρόσωπο με πολλές συγκλίνουσες. Συνείδηση γρηγορούσα που σκεπτόταν προσηλωμένη στην ανάπτυξη της ιδιαιτερης και πατρώας γης. Ευθαρσής στην ανάληψη έργου αποτελεσματικού στον εκπαιδευτικό-διδακτικό τομέα, έκφραση και δημιουργία καλλιτεχνική πάντοτε συνδυασμένη με την κοινωνική χρησιμότητα, όπως αποδεικνυόταν μέσα από την ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων των βιβλίων (τελευταίων Ε' και ΣΤ' τάξεων Γ/σίου). Ο γενέθλιος τόπος (βιβλίο: Φωνή πατρικής γής) ευρίσκη πλήρη ανταπόκριση στα μέτρα της καρδιάς του. Δάσκαλος χαρισματικός, όχι μόνο στην σχολική αίθουσα, αλλά και στους γύρω του. Είτε στην πλατεία Κιλκίς καθόταν για καφέ, είτε στου Κακαβά, ή στην κεντρική πλατεία της Άρτας, είτε στην πλατεία του χωριού του, μάζευε γύρω του αρκετό κόσμο και εκεί δίδασκε. Είχε κάτι ωφέλιμο να πει. Ήταν σαν την κλώσσα που μαζεύει γύρω της τα πουλάκια της. Οι γύρω του θα έπαιρναν κάτι από την πλούσια ελληνική διανόηση, της οποίας ήταν κάτοχος και από την πρακτική σοφία της ζωής του. Άριστος φιλόλογος, βαθυστόχαστος, ακέραιος πνευματικός άνθρωπος. «Ήταν μια δέσμη μνήμες». Ομιλούσε μετά παρησίας, και εμάχετο πάντοτε σε ευγενείς επάλξεις. Ανθρωποπλάστης

εκπαιδευτικός, δημιουργικός συγγραφέας, λακωνικός έλεγε «δι' ολίγων πολλά». Αφευδής μαρτυρία η εκτίμηση των μαθητών του. Αποκαλυπτικός δάσκαλος του Ελληνισμού ως αιώνιας ιδέας, υψηλόκορμος, στητός, ευθυτενής, όμορφος. Εξέφραζε το πικρό συναξάρι του Κομμένου και το καθιστούσε κέντρο Ελευθερίας. Ένας άνθρωπος μέσα από το πυκνό αρτηνό φυτώριο των γραμμάτων, πρώτος στη γή του, άρχοντας στην πόλη που έζησε. Αξιοπρεπής, λυγερός και αγέρωχος. Ο λόγος του μεστός, ισχυρός, πυκνός και διαυγής. Με λίγα λόγια ο αείμνηστος καθηγητής κατέστη υπόδειγμα διδασκάλου και πνευματικού ανθρώπου που εξέπεμπε σεβασμό, ήθος και αρχοντιά, με πλούσιο συναισθηματικό χαρακτήρα, στοιχεία δυσεύρετα στις ημέρες μας που έχουν εκλείψει από την παιδεία μας, την ανθρωπινή κοινωνία και την εποχή μας.

Στις 3 Μαρτίου του 1980 ο Στέφανος Παππάς έφυγε με την ανάμνηση της πατρική του γης και είναι βέβαιη η ελπίδα, ότι θα βρίσκεται στην αιωνιότητα μαζί με τις ψυχές των 317 αθώων μαρτύρων του Κομμένου που όχι μόνο τους γνώριζε προσωπικά τον καθένα αλλά και προσπάθησε να αποτυπώσει τα μαρτύριά τους στα έργα του, και να αγωνισθεί για την δικαίωσή τους. Ας ατενίζει λοιπόν «την πατρική του γη, τη γη του μαρτυρικού Κομμένου που τόσο πολύ αγάπησε, η οποία έχει την τιμή να κρατεί στα σπλάχνα της το άξιο τέκνο της». Ενθυμούμαι με συγκίνηση όταν και εγώ προσωπικά ως μαθητής της Γ' Γυμνασίου παρέστην με τους συμμαθητές μου από το 1^ο Γυμνάσιο Άρτας στην τελετή της σεμνής του εκφοράς.

Δυστυχώς το Κομμένο έχασε τον διδάσκαλό του, τον προστάτη του, τον ιστορικό και διανοούμενο στον οποίον οφείλει την ιστορική του ύπαρξη. Απώλεσε την φωνή της πατρικής γης, τον αγωνιστή της δικαίωσής του, το μεγάλο ηθικό ανάστημα και έλληνα που έκανε γνωστή τη σφαγή και τον όλεθρο στη δίκη της Νυρεμβέργης. Εκείνον που έκανε τους ακροατές και τους παρισταμένους να δακρύνουν ή να κλάψουν στην ιστορική εκείνη ακροαματική διαδικασία, πρωτόγνωρη στα παγκόσμια νομικά και δικαστικά χρονικά. Εκείνον που κατέγραψε με την φιλολογική του γραφίδα τα παλαιότερα ήθη και έθιμα, τις τοποθεσίες και τις ομορφιές, τις απλοϊκές ιστορίες των κατοίκων της ιδιαίτερης πατρίδας του. Χρέος λοιπόν του τόπου και των ανθρώπων που έχουν συνείδηση της προσφοράς του να διατηρήσουν την μνήμη του. Μια περίοπτη θέση στο ιστορικό μουσείο όταν ολοκληρωθεί να εκτεθούν τα γραπτά και τα έργα του καθώς και η τοποθέτηση της προτομής του στην πλατεία του Κομμένου, είναι το ελάχιστο χρέος έναντι των μαρτύρων της σφαγής και των μελλοντικών γενεών για να διατηρούν και να μεταλαμπαδεύουν άσβεστη την μνήμη όχι μόνο του Κομμένου αλλά και του νεώτερου ελληνισμού.

Πάνω στην μαρμάρινη προτομή του υπάρχει το επίγραμμα που συμπυκνώνει με λίγες λέξεις θαυμασμό την προσφορά του. Επιθυμία του ήταν να γραφτεί κάτω από την προτομή του «Ό τά βέλτιστα προσενεγκών, τῇ πατρίδι, τῇ παιδεία, τῇ κοινωνία, τῇ πατρικῇ γῇ».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Παππά Στεφάνου «Το ολοκαύτωμα του Κομμένου 1946».
- Του ιδίου, Ιδιόχειρο βιογραφικό σημείωμα, Αθήναι 1975.
- Του ιδίου «Φωνή πατρικής γης. Διηγήματα: λαογραφικά, αγροτικά, ηθογραφικά, πατριωτικά», Άρτα 1981.
- Του ιδίου «Η εθνική αντίστασις Ε.Ο.Ε.Δ.-Ε.Δ.Ε.Σ. Άρτης 1941-1944 και η προσφορά του οργανωμένου αμάχου πληθυσμού εις τον αγώνα τούτον», Αθήναι 1970.
- Του ιδίου «Η σφαγή του Κομμένου στη δίκη της Νυρεμβέργης», Αθήναι 1976.
- Εφ. «Ελεύθερος Λόγος», Άρτα 1945-1947.
- Ημερολόγιο 2006 «Το Δημοτικό μας Σχολείο στην πορεία του χρόνου» Ο Σύλλογος Κομμιωτών Αθήνας «Η 16^η Αυγούστου» Ημερολόγιο 2006, 22.
- Θεοδωρακόπουλου Ι.Ν. «Η Φιλοσοφική θεώρησις της εποχής μας», έκδοσις Β', Αθήναι 1963.
- Μάγερ Φ.Χ. «Η φρίκη του Κομμένου. Αφήγηση έρευνα για το ολοκαύτωμα του χωριού Κομμένο Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943», Αθήνα 1998, εκδ. Καλέντης.
- SCHRAMM EHRENGARD «Μία γέφυρα προς την Ελλάδα. Συναντήσεις και εμπειρίες με επιζήσαντες των γερμανικών βιαιοπραγιών κατά τα έτη 1941-1944», Αθήνα 2004, εκδ. Ατραπός.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:
ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΩΝ**

ΙΑΡΥΘΗ ΤΩ 1931

ΤΗΣ ΞΗΛΟΥ ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ 462

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΦΑΝΗΗΣ ΑΝ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ". Α

ΦΩΝΗΡΙΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ... ΑΡΤΑ

ΑΙ ΕΥΘΥΝΑΙ ΤΩΝ

[illegible][illegible]

ΕΠΙΚΑΙΡΟ ΗΘΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΝΗΜΑ

ΤΟ ΑΣΤΕΡΑΚΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΤΟΥ ΚΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΠΠΑ

Ἐτα βραδύαι Αἰγυνοσιτί-
κον, τῆν ὥρα πὺν τὸ λουτρεῖ-
ον τῆς πρώτης ἡμέρας καμινύ τῆς
ἡμέρας ᾗοντε μῦσα στή λίγγη
δοσάδι, πὺν στέλνανε σὺν καί
πὺν τὴν ἡμέραν, καὶ ἀγκαλιά-
ζονταν πὺν τὸ βραδυάτικον δεξι-
αί τῆς δάλλουσας γὰρ τὰ ἡμέ-
ριστον ὡλοῖο τὸ ψυμεῖον χωρὶς
τὸν καμινύ, βυθῆρα μαζὶ με-
τὸν γόφῳ ταῖτα, γινώσκῃ τὴν
σὺν χωρὶς, μπερσὸν στή μάν-
δρα τῆς Κυρῆ—Παλαιά.

[illegible][illegible]

τα μὴν καὶ τίς κακόντων ἀ-
δελφός μου μὰ ἐβρομάδα τώρα
μέσος τίς οὐρανός καὶ τίς ἀγ-
γες οὐρανοῦ, κόροντας εὐλόα γιν-
ὸν ἐξοικονομήσω τὰ ὀλίγα χρη-
μάτα, πού σου φέρω» εἰπα-
ν βγαλμένα μὴ ληρώτα, χρημάτα
πὺν θὰ χωράξῃς μὲ ὑπερηφάνει-
σιν χέρια σου καὶ θὰ γίνου-
ναι ἐλεῶν ἐκμήλου καὶ ἐντιμὴ ἰσο-
οῦ τοῦ σπαινοῦ σου.

[illegible]

ΑΣ ΠΡΟΣΕΞΟΥΝ ΤΕΛΥ

ἵνα τοὺς παρανομῶν ἐν
 τῇ περικοπῇ μας καὶ
 τοὺς παρανομῶν ἀραιο-
 λήξωμεν καὶ κἀπομένῃ
 ἵπποσιν ἀπὸ ἐνδοφρε-
 νῶς πρὸς αὐτοὺς διὰ
 τοῦτο ἐπὶ τῇ περικοπῇ
 ὡν. Παρὰ τοὺς λοιποὺς
 ὡν μὴ διὰ πᾶσιν καὶ
 δεύουσιν τοὺς καλεσμένους
 ἐν ταῖς περικοπῇ.
 Τὸ
 οὐκ ἐστὶν· τίς φοβέσθαι
 καὶ σκεπτικῶν καὶ τοῦτο
 τόντες δὲ ἐνός μὴ κιν-
 ῶντος καὶ τοῦτο ἐνός
 καὶ ἑτέρου γίνονται πρὸς
 τῇ διανοητικῇ τοῦ λαοῦ
 πᾶσιν καὶ τοῦ Νομοῦ
 ἀπὸ τοῦ καλεσμένου τοῦ
 ὡν ὡν ἐξ ὧν ὡν ὡν
 ὡν μὴ. Φυσικὰ καὶ
 ὡν μὴ καὶ ὡν μὴ καὶ
 δὲ ἀληθῆς καὶ ὡν μὴ
 ὡν μὴ διὰ οὐ παραβά-
 τῃ. Νομῶν. Ὅσοι καὶ ἐν
 κενῇ, ἀλ' ἀμείβεται καὶ
 ἀπὸ ἀρχαί· διὰ τοῦτο πᾶ-
 ρα. Ὁ ΑΛΛΑ τὸ πρᾶναι τοῦ ἐκ-
 τὸς καὶ τοῦ ἐκ τῆς περικο-
 πῆς οὐ παρανομῶν, πόσο
 καὶ ὡν ἐν τοῖς τόποις
 ἀφ' ὧν τοὺς καλεσμένους

χαρακτήρες τους να τα μαρτυρήσουν
στα λαοί. Δεν το αισθάνονται
ακόμα όποτε το φάσμα της κρι-
τικής τους περνάει: η κριτική
να τους αγγίξει, να τους πλη-
ρώσει τη χλιαριότητα που μοχθούν
τόσο ότι δεν βλέπουν καθαρά το
πρόσωπο του Θεού. Αλλά είναι
πολύ να αγοράσουν. Ας προ-
σέχουν λοιπόν πολύ οι πα-
ριώτες μας παρακαλώντας να
ημετέρουν και την ίδια
καταστολή της συνείδησης
στον λαό της Ευρώπης.

«Ας προσέχουν πολύ οι κό-
νοι οι παραγωγοί του άρτου
στον κόσμο, έπειτα οι κα-
τασκευαστές των αυτοκινή-
των, πρώττον των της Αργεν-
τινής». Είναι μόνον και αυτοί θα κερ-
δίσουν και τα παιδιά τους θα
έχσουν και ο πληθυσμός όλο
και μεγαλώνει. Αλλά είναι
δυσκόλως περιπτώσεις. Δια-
φορετικά, οι παραγωγοί δεν
πρόκειται να κερδίσουν, να
πένουν της ιδιαιτέρας μας πα-
ραγωγής. Αλλά είναι πολύ
να κερδίσουν. Αλλά είναι πολύ
να κερδίσουν τον πλούτο να

ποστοῦν ποινικὰς καὶ ἠθικὰς
κινήσεις ἐκ μέρους τοῦ Κρά-
τους καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ θὰ τὰς
ὑποστοῦν ὅπωςδὴποτε.

Βιογραφικό Δημιώμα
Στεφάνου Β. Πασα, επίμονο Γυμνασιάρχον
κατοίκον Κομμένου Στ. Άρτας καί
Διπλωματούχου 2 (Γουδ.) Αθηνών
Αριθμ. τηλέφ. 7786243 Αθηνών ή 787575 Άρτας

Έξετάσθη το έτος 1903 εις το Γεωργικόν χωρίον ΚΟΜΜΗ
ΝΟΜ. ΑΡΤΗΣ. Τα πρώτα έτη ενταύθα μωδήματα έδιδάχθη
εις το δημοτικόν σχολειόν Κομμένου καί εν συνεχεία έφοίτησα
εις το Έλληνικόν σχολειόν Άρτας, αποφοίτησα δέ εν τού
Γυμνασίω Άρτας το 1922.

Έξεραστήθην τόν Οκτώβριον το 1922 ως πηρωτός υπηρέτη-
σας εις μαθήματα μωδάς μέχρι τού Σεπτεμβρίου 1923 τών
ενόρων τού Έθρου.

Ανυποδείς τού εφαιρέματος, συνάμει ειδικής διαταγής, προς
συνέχειν ενουδών ενεργήσθη κατ' Οκτώβριον 1923 εις τήν
Φιλοσοφικήν Σχολήν Αθηνών. Αποσπερασώσας εως ενου-
δώς μου ήλθον ή τέλει μου ως καί επαγγελματιών
Παιδαγωγικών ενδεικτικών τόν Φούντιον το 1928.

Τόν Οκτώβριον το 1928 θεωρήθην κωδηγητής εις το ήμι-
γυμνάσιον Βονίτσας, όπου υπηρέτησα μέχρι τού Απριλίου
1930 καί ενεΐθεν μετετέθην εις ημιγυμνάσιον Αβραμίου.

Τόν Σεπτέμβριον το αΐτω έτους μετετέθην εις Γυμνάσιον
Πρεβέζης εις το όστιον έδίδαξα μέχρι τού Ιουνίου 1932.

Εν συνεχεία μετετέθην κατ' Σεπτέμβριον 1932 εις Αθήνας
Εκπαιδευτικήν Σχολήν Άρτας εις τήν όστιαν υπηρέτησα μέχρι τού Οκτώ-
βριου 1942 α διαχείριως.

Συνέχισθην υπό τών μεταπολεμικών Βασιών καί Οκτώβριον το
1942 ή ανεργαζόμενος συντάξιμωως μεττά τών Έθου-
-ικών όμάδων Ανταρτών ΕΔΕΕ τού Εφαιρέτου Ναπ. Ζήφρα
καί Απριλίου εν τών Βασιικών κρατηθέρων τή ενεργεία

του Δικητοῦ Τυραντοῦ μου Βουλκίνα, ὅστις
ἐντρεπτεῖ καὶ διεκδικεῖ τὰς ἰσχυρὰς, βοηθῶν ἑμὲ ἀνιδιοε-
-λως τοῦ δικωμένου ἐντὶ τοῦ καλαυγητοῦ ἔθνικισμοῦ
τῆς Ἑλλάδος.

Τότε ἠναγκάσθην καὶ ἠναγκαζέσθω ἐκ παιδαγωγικῶν μου
ἔργων καὶ τὰ ἀπέλκω εἰς τὸ ἔθνικόν πνεῦμα-πράξεως ἀνάστα.
ὡς κατέστη διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγῶ ΕὐΕΑ-ΕΔΕΞ IV.
Ζήρβα, τὴν γενικὴν ὁργανωτικὴν καὶ διαφωτιστικὴν πρᾶ-
-ξιότητά μου δέκα ὁλόκληρα (10) χωρίων τοῦ καμμένου Ἑλλάδος
μὲ ἔδραν τὸ χωρίον μου Κομμένο καὶ Νιζοχώριον
Ἑλλάδος. Ἐργάσθην μὲ φανατισμόν καὶ τίθειν εἰς τὸ ἔθ-
-νικόν μου ἔργον ἀρραβάνων ἐπιφοπὰς ἔθνικῶν ἀγῶνι εἰς
ἡλικίαν χωρίων, ὅμοιαν μὲ τὴν πρᾶξιν διαφωτιστικῆς
καὶ οὕτω ἐκθέζω εἰς τὴν ἐντὶ τὴν ἡμετέραν ἐνταῦθα τοῦ
καλαυγητοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιμεινδύτου τοῦ ἐκείνου
τοῦ ἑαρμομονισμοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποῦν τότε ἔχοντα
ὁ ἐπιμεινδύτος ἀντιδραστικὸς σέχος ταν εἰς τὴν πεδιάδα ἡ

Τὴν 16^{ην} Αὐγούστου 1943 τὸ ἑθνομικὸν Κομμένο, ὁποῦ
μὲν παλὶς, ἐφαχθὶ ἀπὸ ὑψηλῶς ὑπὸ τῶν ΝΑΖΙ ὑπερ-
-δυναστεύσεων εἰς τὸν ἐθνομικὸν παλὶς 31^{ης} ἁπλοῦς, ἀδελ-
-φώτης φίλων καὶ ἡλικίους, διακωδικοῦν ἑαρμομονισ-
-μοῦ εἰς τὴν μέγαν ἐκείνην πρᾶξιν, κακοδομείων, ὅμοιαν με
πρασίαν α.γ.φ. Ἐνταῦθα τὴν πρᾶξιν ἐφαχθὶ ἀπὸ
φραγμίδων ὅλων αἰσίων τοῦ χωρίου καὶ καὶ τῇ ἰδικῇ μου
μεταβληθέντος οὕτω ἐν χωρίον εἰς ἕνα ἀπέραντον τῆς
πρᾶξιν.

Ἐνταῦθα καὶ ἔχοντα, μεταξὺ τῶν ἀποπειραθέντων
ἔδοθεν, μεταξὺ τῶν γενικῶν μου καὶ δύο μικρῶν ἐκείνων
ἐκείνων καὶ τῶν δαύρων μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ
τῆς ἀγῶνι ἐφαχθὶ τὸ ΚΟΜΜΕΝΟΝ διέταξε ὁ

Πωάννινα έχαν την έδραν του εθραήχης ΛΑΝΤΖ εις
ευδιήκην τῷ φηρῶς μνηέως τῶν κατόικων ὑπὲρ τοῦ ἔθνι
-κῆς ὀργανώσεως Ε.Ο.Ε.Α - Ε.Δ.Ε.Σ εθραήχου Ζέρβα.

Περίπλανηθείς μετὰ τοῦ διμεγενοῦ μου ἐπὶ ἑξ' μηνὺς εἰς
τὴν Ἰουδαίαν, ἦν τρυφερότητι τῶν ὄλων ἐλαίῳ διακοδύνου
λῆψανα τοῦ Κορμενοῦ, εἰς δύσπλευτους ἑσπεροβασίλους καὶ
βαλ. ματεσίην τὸν Μάϊον τοῦ 1944 ὡς ἔνοπλος ἀντάρτης εἰς τὴν
Ιταλιανίαν ἀνταρτῶν προσέβην κατέβην ἐκκεικῆς διαταχῆς ἔθν
-κῆς διαφωτιστικῆς ὑπηρεσίαν εἰς ἐπιτοπίας ἔθνικου ἀγῶνος καὶ
ματέφθονον ἐκεί.

Αὐτοῦθ' ἦν ἐν τῷ Ε.Ο.Ε.Α - Ε.Δ.Ε.Σ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1944
εἰς Κέρκυραν καὶ ἐπέστρεψα εἰς Ἀρσαν τὴν 28^{ην} Μαρτίου
τῷ ἴδιον ἔτους. Ἀπέλαβον πάλιν καὶ ἐκπαιδευτικὰ μετὰ
θήκοντα εἰς τὸ Α' Γυμνάσιον Ἀρρένιν Ἀρσῆς, ὅπερ τότε δι-
θύνε κατήγηγός τις φίλος προσέμενος πρὸς τὸ Ε.Α.Μ. - Ε.Π.Α.

Ὁ τότε Γενικός Ἐκπαιδευτικὸς Δι. Ε. Πωαννίνων Καπ-
-ρός ἐπιθυμῶν τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἀλλήλο συγκεκομμένην κατὰ
ὅταν μεταξὺ τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν διαχωρισμένοι
εἰς δύο παρατάξεις Ε.Ο.Ε.Α - Ε.Δ.Ε.Σ καὶ Ε.Α.Μ. - Ε.Π.Α.
μοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀνάληψιν τῆς διευθύνσεως τοῦ Γυμνασίου.
Ἐπέτυχον ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος, ἐπεμβα-
ναι δυναμικῶς πολλὰ καὶ τὰ πάντες ἡ ἰδεολογικὴ διαμε-
-χη μεταξὺ τῶν μαθητῶν, πρὸς ἡσαν χωρισμένοι εἰς δύο
ἀντιμαχόμενα εθραήχια καὶ τὰ ὁδηγήσω τὸ σχολεῖ
εἰς τὴν ὁμαχὴν αὐτοῦ ἀντιμαχίαν.

Τὸ ἔτος 1947 κατὰ Δεκέμβριον μῆνα ἀρρήχθην εἰς τὴν
εὐαίχην τοῦ Γυμνασίου Ἀμφιλοχίας ὅπερ διπύθονον ἐπὶ
ἡλικίαν, ἀποσπασθεὶς κατέβην εἰς τὸ Γυμνάσιον
Θηλέων Ἀρσῆς, τὸ ὁποῖον διπύθονον μέχρι καὶ τοῦ
1955 καὶ ὅπερ ὑπεκρεώθη ἐν τῶν πραγμάτων.

ὅπου ἦτο γυμνὸν παντρώς, μέ εἰρήνης καὶ ἄλλας τρόπους
ἐξυμνήσεως πόρην γὰ ἐξοπλίσω τοῦτο διὰ θραυτῶν, ἐποπτικῶν
μέσων διδασκαλίας, ἱερικῶν καὶ φυσικῶν χαρτῶν καὶ εἰσὼν
βιβλιοθηκῶν, ~~ἐκπαιδευτικῶν~~ παιδικῶν καὶ τοῦ γραφείου καθηγητῶν
καὶ τὰ βιβλιοθηκῶν ἄξιον τοῦ ἀποστόλου τοῦ ἱδρυμα.

Ἡ δραστηριότης μου αὕτη προεβλέπετο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ
τενικῶν ὁμιλητῶν καὶ μέ ἐξήμεσε δι' ἀποστολῆς ἑξέως
ἐναρκετικῶς,

Κατὰ μήνα Σεπτέμβριον τοῦ 1955 μετετέθηκα εἰς τὸ Α' Γυμ-
νασίον Ἀρεντῶν Ἀρξῆς, ὡς ἐπὶ δὲ τοῦτον μέχρι τοῦ 1961, ὅτε καὶ
ὡς ἐπὶ δὲ τοῦτον ἐπὶ ἀπεκχώρησε ἐκ τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ
ἐκπαιδευτικῆς.

Τὴν 30ν Ἀπριλίον 1947 ἐκλήθηκα ὡς μάρτυς κατηγορίας τοῦ
διωγομένου εἰς τὸ Διεθνές Στρατοδικεῖον Νυρεμβέργης ΝΑΖΙ
Γερμανοῦ ἐφαιτοῦ ΛΑΝΖ, ὅπως συνεδριάζει μετ' ἄλλων
ἐνταῦθα ἐφαιτῶν.

Ἡ ἀπόδειξις μου ἐγένετο, κατόντι ἐπιστημῶν τοῦ ἐκείνου
ἐκπαιδευτοῦ ὡς ἐκπαιδευτοῦ τοῦ ἐλλήνικου διδασκαλίου ἐκπαιδευ-
τικῆς Δ. Κιουσοπούλου, ὁ ὅστις ὡς φρονῶ, μέ ἐγνώρισε ἐκ τοῦ
παιδαγωγικοῦ ἐκείνου ἐκείνου μου «Τὸ ὅλο καὶ ὅτι
τοῦ Κομμουνισμοῦ» καὶ μέ ἐθεώρησε ὡς ἀπαραίτητον
μάρτυρα κατηγορίας.

Συντάξι δὲν ἀποστολῶν εἰς Νυρεμβέργην μετ' ἄλλων
μαρτύρων κατηγορίας κατὰ τὴν ΝΑΖΙ ἐφαιτῶν ὡς τὸν κ. κ.
Ν. Νέτη, γενικῶς Διευθυντοῦ Ἀδελφότητος Ἀθηνῶν, Κ. Τρι-
ταφυλλίδη Διευθυντοῦ τοῦ ἑφημερίδος «Ἐθνικὴ Φλόγα»,
Τάκη Σπηλιωτόπουλου Δημάρχου Καλαβρύτων, καὶ
Γεωργίου Σιδόντη, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
εἰς τὸ Διεθνές Στρατοδικεῖον Νυρεμβέργης κατέθεσε μέ ἐντὶ
πλήρη διὰ τὸν κατηγορούμενον ἐφαιτῶν ΛΑΝΖ

τά διαπραγματεύοντα κατά την ιστορικήν ημέραν τῆς ερα-
της τοῦ ΚΟΜΜΕΝΟΥ, 16^{ου} Αυγούστου 1843, ὅπως ἀνι-
στῶς ἰδίῳις ὁμμασί, εἶδον, δῶκε, εὐρέσθην καί, ἤδη εἰς τό-
θυνοαεθήρην τῇ ἐρασίᾳ ἐκείνης ἡμέρας, καί, εἶχον ἄμεινον ἀ-
ληγῇ τῶν θανταλίσμων, ὑπὸ διεπράχθησαν ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ.

Δράσις: Συνέβαλον μετὰ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος καί, μετὰς ἐπ-
λοπῆς εἰς μερικὴν ἀναστέλλωσαν τοῦ Κομμένου, ποῦ κατέκειρε
εἰς ἐρείστα, δι' ἐνέργειαν καὶ, πρὸς τὰ ἀρρέδια ὑποστήριξις
καί, τοιαύτης τῆς Ἀρτίας ἀρχάς. Τὸ ἀρμόδιον ὑποστήριξις οἱ.
-μικροῦ ἀνήγειρε, ἑκατὸν ἑξαεκατοντα (140) οὐκίσκους πρὸς ἐλ-
γασιν τῶν οὐκιστοπαθόντων κακοίων.

Συνέβαλον μετὰ τῆς οὐφρου καὶ, πρὸς στατοῦσης, διδασκ-
εῖς, ἡδὲ, εἰς τὸ χωρίον τοῦ Κομμένου, εἰς τὴν ἀνέχεσθαι μεν-
δεσίᾳ δημηκίᾳ ἐκαλίσκον, διὰ τοιαύτων ἐράων καί, μόνον τῶ
οὐτῶ οἱ μαθηταὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐκπαιδεύσιν, ἑκαταεκατῶ
της σταυλῶν, ὑπὸ ἐπὶ 4 ἐλῶν ἐδιδάσκοντο.

Ἐθέτυχον τὸ ἔτος 1958 ἀπὸ διανοομένην Γερμανίδα
φιλέλληνα, πῶς ἐπέκυψε τὸ Κομμένο, ἐν καὶ πολλὰ ἄλλα
χωρία εραγματοῦντα, ἀπὸ τῶν Γερμανῶν πρὸς συλλογὴν στοιχε-
-ων ἀφορώντων τοῖς θανταλίσμων τῶν κακοίων τῶν Γερμανῶν
τὴν οὐκίαν ἐκπαιδεύσιν εἰς νεοεφευρίσθαι μετὰ οὐκίαν καὶ
ἐπὶ 10 ἡμέρας καὶ, ἀποδείξῃ 100.000 δραχμὰς πρὸς ἀνέχεσθαι
ἐκπαιδεύσιν μετὰ οὐκίαν αἰδοῦσης διδασκαλίας τῶν μαθητῶν
Ἀνήγειρα εἰς τὴν Πλατεῖαν τοῦ χωρίου μετὰ μετὶ μακρά-
ρινον ἐν τῶν εἰσπραχθέντων ἐπὶ τῇ πωλήσῃς ἐκείνου καὶ
«Τὸ ὅλομαζωμα τοῦ Κομμένου, καί, τινος βοηθητικῆς
ἐράων, εἰς τὸ ἀναγράφονται τὰ οὐκίσματα ἐκ τῶν
εραγματοῦντων κακοίων ἀπὸ ἡμετέρας 4 μηνῶν μέχρι
καὶ τοῦ ἐσχάτου ἔτους».

ἔτυχον, λόγω τῆς ὑπαλειψτικῆς, ἑθνικῆς καὶ κοιν
 νιῆς μου θάλασσης δέκατε βάρων ἐναρξενικῶν καὶ ἐπώνων
κατὰ τῶν προϋδωμένων μου ἱενικῶν ἐπιδεωρητῶν Μ. Ε. καὶ
Νομαρχίας Ἀρτης
 Ὑπηρετήσα ἐπὶ ἐνταξίαν ὡς πρόεδρος τοῦ ἐν Ἀρτῇ συνδέσμ
 Ἀγωνιστῶν ἑθνικῆς Ἀντιτάξεως, ἐπιτυχῶν διὰ κοινῶν μέχθ
 καὶ ἀγώνων τὴν ἰδρῶν ἀνδριάντος τοῦ αἰμνήστου ἀρχηγοῦ
 τῆς ἑθνικῆς Ἀντιτάξεως ἐβραδῶν Ναπολέοντος Ζέρβα,
 ὅστις ἴσταται μέγας, μεραρχοῦν εἰς τὴν πλατῖαν ἑθνικῆς
 Ἀντιτάξεως εἰς τὴν ἰσοδὸν τῇ κώλῃ, ἀξενίῳ καὶ ὑγμῶ
 θανά τῶν Ροδονῶν καὶ ἑνήμερῶν ὅπου μετὰ τῶν συμπο-
 λεμιῶν τοῦ ἡρωϊκοῦ.

Συγγραφικὴ
δράση:

- Ὑπηρετήσα ὡς πρόεδρος τοῦ ἑνὸς τοῦ ἐνταξίαν
 καὶ αἰρετὸς Νομαρχιακῶν συμβουλῶν ἐπὶ ἑλβετίαν
- Συνέγραφα: 1) Τὸ 1946, τὸ Ὀλοκαύτωμα τοῦ ΚΟΜΜΕΙ
 2) Τὰ ΝΕΑ ΨΑΡΑ (δράμα) τὸ ἐποῖον ἐαίκελκε
 ἐπιτυχῶς ἰδὸς πολλὰ βολύτα τοῦ Ν. Ἀρτης καὶ λοιπῆς Ἠπείρου
 καὶ καὶ εἰς βολύτα τῆς Ἀχαΐας ὅταν διετῆδοντο ἰσορροπῶν
 3) Τὸ ΦΩΣΤΙΝΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΟ, ὅπερ ἐκ-
 κλοφόρεσε τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν ἀπικαχῶν-
 πηρίων τοῦ ἀνδριάντος ΖΕΡΒΑ
 4) Ἡ ΕΘΝΙΚΗ ἈΝΤΙΣΤΑΣΙΣ ΕΘΕΑ-Ε.Δ.Ε.Σ.Ν.ΑΡΤ.
 (καὶ ἡ κροσφορὰ τοῦ ὀργανωμένου ἀμάχου πληθυσμοῦ
 εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον)
 5) Ἐντὸ ἑνδοσύν: ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ (λαογραφικὰ - ἡθογραφικὰ
 - καὶ - ἱστορικὰ - ἀγροτικὰ - πατριωτικὰ)
 6) Ἡ ΣΦΑΓΗ ΤΟΝ ΚΟΜΜΕΝΟΝ
 ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΠΥΝΕΜΒΕΡ,
- 7) Φωκὶ παρῆνικῆς τῆς

Ἀθήναι-24-3-75 ἑτεφ. Παππάς

Ιδιόχειρο βιογραφικὸ σημείωμα τοῦ αἰμνήστου Γυμνασιάρχου
 Στέφανου Παππά, Αθήναι, 26-3-1975, σσ. 1-6.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Β. ΠΑΠΠΑ
ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ

ΤΑ ΝΕΑ ΨΑΡΑ

ΔΡΑΜΑ ΣΕ ΔΥΟ ΠΡΑΞΕΙΣ

Έμπνευσμένο από την τραγική
σφαγή του ΚΟΜΜΕΝΟΥ
στις 16 Αύγουστου 1943

ΑΘΗΝΑΙ — ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ — ΠΑΤΡΑΙ
ΧΑΡΑΛ. ΚΑΓΙΑΦΑ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Β. ΠΑΪΠΑ
Προέδρου Συνδέσμου ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΕΘΝ. ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ ΕΟΕΑ — ΕΔΕΣ
Ν. Άρτης 1957 — 1967
π. Γυμνασιάρχου

ΦΩΤΕΙΝΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΟ

(Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΜΑΣ)

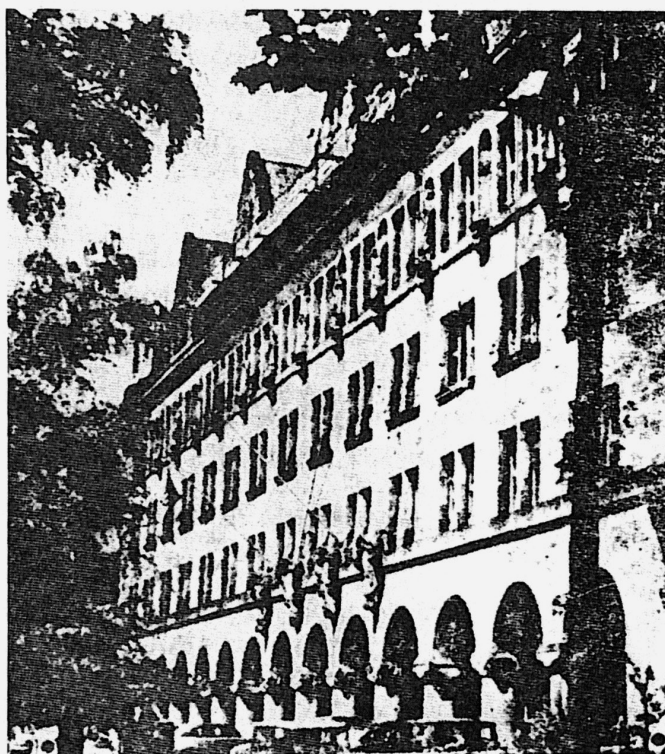
ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1968

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Β. ΠΑΠΠΑ

ΣΥΝΤ/ΧΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥ

Η ΣΦΑΓΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΕΝΟΥ

Καλαβρύτων - Διστόμου
και ομαδικές εκτελέσεις Αθηναίων

ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΤΗΣ ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Β. ΠΑΠΠΑ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΛΥΚΕΙΑΡΧΗ

ΦΩΝΗ ΠΑΤΡΙΚΗΣ ΓΗΣ

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

- Λαογραφιά
- Ἀγροτιὰ
- Ἠθογραφιά
- Πατριωτιὰ

ΑΡΤΑ 1981

Εξώφυλλα από τα έργα του Στέφανου Παππά.

RITZ HOTEL,
LONDON, W.1

REGENT 8181

Accounte pour Stéjane,

'Eto dyo duo' ebdochides, da yuris di' e'gza
 gia # duo' eua' ebdochides da eua' do' Tapiver. da
 apovredion an' e'griaon e'g' b'ragis, por, va' b'p-
 oumpas to' Ta'oxia das Admias.

*Eigens eingepfändelter der im vordrigen
ppd., istanov. Eigens eigens eigens eigens eigens
apodid dndndn. To tajetor auto ato d'vapceitro.*

Πρότερον κέρποι καὶ ἰσχυροὶ καὶ αὐτοὶ
ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Ὁ πρῶτος δὲ καὶ ὁ δεύτερος.

Ta' geyorot, a' oybort, evas a'afun va
pas' b'ovot e'oviyot. Es lo' opovexis, shenot'ovot
ba' opiot va' efuda es do'ot va' y'farro'ovot
es u' va' antichot. Kuon' u' ov'ov'ovot u'ot
yl' lo'ot a'ovot. Ku' u' f'ovot geyorot va' do'ovot
u'ot lo' b'ovot es b'ovot.

Eti offero uas uanditi uadis uat davis p-
jais pas uis pasperuagor' por.

de' gey

Arvidson 13-3-53

Navajero

Επιστολή του Ναπολέοντα Ζέρβα προς τον Στέφανο Παππά.

Λονδίνο 13/3/1953.

~~ΕΠΙΣΤΟΛΗ~~ Επιστολή 46 ημ. 612211.

Αγαπητέ μου Στέφανε,

Η γράβα έλα σου τα γραμματεια ήτοι τα ης
23, 25 και 28 ο. π. και ες τα ενωτα σου τα οφθα
αυτ' εδωκεν ανό μία μικρή περιόδο του δυν
Ρουβεν. Τίγες και εδωκεν τα σου τα ενω
του γίγνου του ες Λατίαν, στο όρο του δυν
δυν και του Λαβανία και τα χερια, του
ενωτα του σου τα χερια του Λαβανία και
του Αλφειου. Ενωτα τα ενωτα σου και
φανδονα του σου τα ενωτα σου. Ταυτα
με δυνανται με ενωτα σου. Το όρο του
του σου τα ενωτα σου τα χερια του
φανδονα σου 520 οφθα. Το όρο του
του σου τα ενωτα σου. Ταυτα ενωτα σου.

Είδα σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
δυνανται, ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα

Ενωτα σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα
του σου τα ενωτα σου τα ενωτα σου. Ταυτα

ερεα οφείλουσα τα' όσα θα χρησιμοποιήσω σε.
Διότι σου τα'.

Την ίδια στιγμή ήναυα έόρσι' δια τα τρία νη-
σια' της Δοδικανήσου Νήσο- κρήνη και Κω. Και
θα' αναχίτων επί προσιόντα αὐτῶν εὐθὺς ἀπὸ Τόδο.

Τὴν γὰρ ἐν ἐὶς ὁπότερ κα' ἐναυέρει ἐν Πάτραις
καὶ Πάτραις 24.7.53. κα' ἀναχίτων ἐν Πάτραις
θεωρεῖται καὶ ἐνὶ τῇ ἐν Πάτραις ἐνὶ τῇ ἐν
συμραὶ ἐν Πάτραις 24.7.53. κα' ὅτι καὶ οὐκ ἐν
οὐρα, Πάτραις, Πάτραις, Πάτραις, Πάτραις καὶ
Πάτραις. Πάτραις ἐν Πάτραις.

Πρὸς ἐνὶ τῇ ἐν Πάτραις, κα' ἐνὶ τῇ ἐν
ἐν Πάτραις καὶ ἐν τῇ ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις
καὶ Πάτραις Μακεδονία.

Εἶσαι ἐν Πάτραις, ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις.
Πάτραις ἐν Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις
Πάτραις, καὶ ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις
ἐν Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις. Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις
ἐν Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις καὶ ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις
Πάτραις ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις.

Τὸ γὰρ καὶ ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις.

Εἶσαι καὶ ἐν Πάτραις.

Πρὸς 20-9-53 Με' ἀγγεῖα καὶ ἐν Πάτραις
ἐν Πάτραις ἐν Πάτραις 46

Μ. Ζέρβα

Επιστολή του Ναπολέοντα Ζέρβα προς τον Στέφανο Παππά.

Ρόδος 20/9/1953.

Τηλεγράφημα

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

			
Εκ	Ελπίδα	Απόστολ. Λέξεις	Ώρα
18	18/12/2022	24718	10/12/1830
Ενδείξεις :		20	
Προς			
ΜΕΤΕΒΙΘΑΘΗ εις... τη... Ώρα... Ο μεταβιβάς...			

αητι υδαθνης μεγαλουργησθηναι

Σταβίλο

Μαδρ

Τηλεγράφημα του Αλέκου Ζέρβα προς τον Στέφανο Παππά.